

HOMO BOHEMICUS
КН. 4 / 2008

1968: национални и индивидуални съдби

Редакционен съвет:

проф. г-р Никола Георгиев
проф. г-н Валери Стефанов
проф. г-н Иван Куцаров
проф. г-н Панайот Карагьозов
доц. г-р Жоржета Чолакова
доц. г-р Маринела Вълчанова
доц. г-р Маргарита Младенова
доц. г-р Владимир Пенчев
доц. Янко Бъчваров

Редакционна колегия:

Ани Бурова (главен редактор)
Анжелина Пенчева
Михаела Кузмова
Славей Димитрова

Съставители на броя:

Михаела Кузмова, Андреа Ферарио

Редактори на броя:

Ани Бурова
и Славей Димитрова

Адрес на редакцията:

Софийски университет „Св. Климент Охридски“
бул. „Цар Освободител“ 15, каб. 158
София 1504
България
e-mail: homoboemicus_redakcia@abv.bg

Списанието се издава с финансовата подкрепа на
Ministerstvo zahraničních věcí České republiky –
Odbor kulturních a krajanských vztahů

съдържание

ПРЕДСТАВЯМЕ ВИ: ЕГОН БОНДИ

- 5** Мартин Маховец *Очерк за живота и творчеството на Егон Бонди* (Прев. Анжелина Пенчева)
- 24** Егон Бонди *Корените на чешкия литературен ъндърграунд в периода 1949-1953 г.* (Прев. Маринела Николова)
- 36** Егон Бонди *Стихотворения* (Прев. Стела Ковачева)

1968

- 50** Ян Рихлик *Създаването на чехословашката федерация* (Прев. Михаела Кузмова)
- 71** *1968 година - изпит за демократично мислещите в България.*
Интервю на Любомила Соленкова
с Александър Димитров

АНТОЛОГИЯ

- 80** Стихове от Димитър Стефанов
в превод на Людмила Кроужилова

ЮБИЛЕЙ

- 100** Борислав Борисов *За няколко дни Пловдив се превърна в столица на славистиката и бохемистиката*
Маргарита Младенова *Издания на Бохемия клуб 1993-2008*

През 2008 г. се навършват няколко значими не само за чешката история годишнини – 90 години от създаването на независима Чехословакия, 70 години от подписването на Мюнхенското съглашение, сложило край на първата Чехословашка република, 60 години от „Победоносния февруари”, въвлякъл страната в орбитата на съветския комунизъм, 40 години от нахлуването на войските на Варшавския договор, 40 години от приемането на закона за федералното устройство на Чехословакия. Скрито или явно следите от тези събития, надяваме се, присъстват и по страниците на тази последна за отминаващата 2008 г. книжка на „Хомо бохемикус”. Специално място сме отделили на преизвикалата много полемики 1968 г. С помощта на нашия италиански колега Андреа Ферарио ви срещаме с една невероятна личност – поета и философа Егон Бонди, в чиято житейска и творческа съгба превратностите на чешкия XX век намират уникален отклик. Редакцията изказва специална благодарност на сина на Егон Бонди – Збинек Фишер за предоставените текстове на неговия баща.

В традиционната ни рубрика „Антология” Людмила Кроужилова представя преводите си на стиховете на Димитър Стефанов.

През 2008 г. своите юбилеи отбеляза и българската бохемистична общност. За събитията, съпътстващи тридесетата годишнина на пловдивската славистика и нейния бохемистичен профил, разказва Борислав Борисов. А петнадесетия рожден ден на „Бохемия клуб” отбелязваме със съставената от доц. Маргарита Младенова подробна библиография на нашите издания, видели бял свят от 1993 г. до днес.

Приятно четене!

НВ

представяме ви: Егон Бонди

Очерк за живота и творчеството на Егон Бонди

Мартин Маховец

Егон Бонди, с истинско име Збинек Фишер, е роден в Прага на 20 януари 1930 г. и умира на 9 април 2007 г. в Братислава. Кой всъщност беше Егон Бонди? Поет? Философ? Политически бунтар и обществен enfant terrible? „Гуру“ на чешкия ъндърграунд и „патриарх“ на централноевропейския маоизъм? Пророк, революционер или просто вечно недоволен от всичко индивид? Борец срещу силните на деня, властниците от всякакъв тип, били те „десни“ или „леви“? Психопат и отгоре на това таен сътрудник на ДС? Историк, най-вече на китайската и индийската философия? Будист? За това колко неподдаваща се на класифициране личност беше Бонди неволно свидетелства преобладаващата безпомощност на онези, които съобщиха за смъртта му в чешките средства за масова информация. Май най-често употребяваното определение в тях беше именно „неподдаващ се на класифициране“, тук-тамہ някой се беше сетил за „тотален реалист“, та дори и за „ляв марксист“, рядко някой материал пропускаше да спомене контактите на Бонди с тайните служби на тоталитарния режим, независимо че за тези контакти до този момент не беше публикувано почти нищо, а самият

Бонди никога не беше обвинен в нищо конкретно, освен може би в това, че при разпитите „говорил прекалено много”. Като цяло си личеше, че авторите на кратките журналистически некролози почти без изключение са заимствали от отпечатани по-рано биографични текстове, като просто са ги стилизирали по свой маниер, а в действителност самите те са знаели много малко за Егон Бонди.

Збинек Фишер се ражда в семейството на легионер офицер, участник в т. нар. „сибирски поход” (завръщането на чехословашките войски по сибирската магистрала обратно в Чехословакия, 1918–1920 г., бел. прев.), а по-късно генерал, Ян Фишер. Детството си прекарва в пражкия квартал Подоли, семейството му е с добри възможности, той самият е единствено дете, гледано като писано яйце, и освен това, както много скоро щяло да си проличи – извънредно талантиво, необикновено дете. Майка му умира по време на войната, когато той е на тринайсет години, и всъщност още от този момент можем да проследим пътя му на бъдещ литератор, поет, за което свидетелстват дневниците му от онова време, на места писани на немски. През войната Збинек Фишер започва да посещава гимназията на улица „Йечна” в квартал Нове Место и, както често става, именно в гимназиалните му години се осъществяват първите му решаващи срещи, ориентирането към бъдещия му житейски път. Тук например той се запознава с бъдещия поет Иво Водседялек, с бъдещия скулптор Карел Жак или със Зденек Млинарж, по-късно участник в Пражката пролет, виден комунистически политик, а още по-късно – известен дисидент. Фишер много скоро се прониква с увереност, че е поет, че иска да стане поет, ориентира се към левичарския авангардизъм, към марксистко-сюрреалистката визия за революция не само социална, но и духовна, културна. През 1947 г. тази амбиция го отвежда първо при Карел Тайге, после и към

Збинек Хавличек, Карел Хинек, Олдржих Венцъл и други заклети закъснели привърженици на чешкия сюрреализъм. Фишер посещава гъжаз барове, най-вече бар „Пигмалион“ в двораца „Феникс“ на Вацлавския площад, усвоява маниерите на денци, съчетава артистичната небрежност с предизвикателно левичарство, но най-вече пише, участва в актуални дискусии, полемки, а по-късно си създава и кръг от свои собствени почитатели. За малко да успее да публикува преди февруари 1948 г. няколко свои младежки стихотворения. Това обаче не се случва. През 1948 г. се сприятелява с левичарски настроения, но и антисъветски, троцкистки ориентиран историк и публицист Забиш Калангра, който се отнася бащински с него и именно той за първи път го кара да прогледне. Пак тогава Збинек среща и първата фатална жена в живота си – Яна Крейцарова (тогава омъжена за актъора Павел Фишъл, но по-късно станала известна повече с фамилията на втория си съпруг, психолога Милош Черни), заедно с която издава в началото на 1949 г. свои стихове в първото си самиздатско издание – сборника „Еврейски имена“ (*Židovská jména*), от чието заглавие може да се изведе и раждането на поета Егон Бонди. Фишер-Бонди е шокиран от уродливостта на внесения в Чехия съветски „социализъм“, който по онова време се отличава и с антисемитизъм. Вярата му рухва, светът се променя пред очите му, начинаещият сюрреалист Фишер се превръща в самиздатския, официално несъществуващ поет Егон Бонди: шляе се из Прага, зарязва ученето, сближава се с лумпен пролетарици от всякакъв тип, та дори и с индивиди от „пражкото подземие“, престъпния свят на Прага, за първи път е хоспитализиран в психиатрията и почти през целите последвали десет години, които описва госта правдиво в автобиографията си „Първите десет години“ (*Prvních deset let*, в ръкопис 1981 г., отпечатана в 2002 г.), живее на ръба на закона, като навярно само гарбата му да си придобие вид на абсолютен

вагабонтин и заключенията на психиатрите го спасяват от сурово наказателно преследване. Към това време именно спадат откриването на „замъка на бляновете“ – малкия замък „Слованка“ в Хлубочепи, невероятните преживелици с Владимир Боудник, претворени литературно от Бохумил Храбал, от 1951 г. всеотдаен приятел и поклонник на шантавата двойка бохеми, както и може би още по-невероятното, обаче, по многобройни свидетелства, наистина случило се прикљочение на Бонди с нелегалните преминавания на гържавната граница с Австрия през 1950 г.; пак от това време е и търсенето на съкровища, мистичните изживявания в психиатричната клиника при д-р Вацлав Пинкава (по-късно писател – политически емигрант под името Ян Кршесагло), а също и удивителните му приятелства с Микулаш Медек, Адолф Борн, Олдржих Йелинек, Константин Сохор или Ярослав Дочекал. Пак от това десетилетие датира и първият му опит от стълкновение с ДС. Немислимостта на настъпващия сталинизъм се свързва у младия писател със способността му да възприема, но и да извиква на живот, магичното, фантасмагоричното.

Прелом в поетиката на Бонди настава през 1950 г., когато, явно повлиян в някаква степен от Иржи Коларж, но още преди срещата си с Бохумил Храбал, представя в стихосбирка, назована първоначално „Ich und Es“ (*Аз и То*), поетичната програма на т. нар. тотален реализъм, който в същината си е радикално отрицание на сюрреалистичната образност. Чрез въпросния метод поетът поставя изкусно пред реалностите на времето си огледало, в което тяхната „изкривена муцуна“ просто се вижда по-ясно. Преди пет години австрийската бохемистка Гертруде Цанг в работата си „Totaler Realismus und Feinliche Poesie“ (*Тоталният реализъм и конфузната поезия*) обръща внимание върху факта, че тази изходна поетична програма на Бонди всъщност много добре си кореспондира с

онова, което след време Бохумил Храбал определя, имайки предвид собственото си творчество, като „неразличаващо внимание”. Става въпрос за възприемане на реалността сякаш през очите на дете. Детето е все още неспособно да подрежда в съзнанието си нещата йерархично така „добре” като възрастните и затова то, заедно с лудите и всички чалнати, не може да бъде наказвано по какъвто и да било начин за тази своя „неспособност”. За колко традиционно литературно, стилистично средство всъщност говорим тук! Колко богато е родословието му! Вярно, Бонди несъмнено запазва нещо от своя тотално-реалистичен период през цялата си творческа кариера, но категорично не може да бъде смятан за някакъв закостенял „тотален реалист“ (всъщност той не може да бъде смятан и за „реалист”, без никакви определения) – това е само една от журналистическите легенди, даже по-скоро празни фрази. Егон Бонди е прекалено завладян от сюрреалистичната магия на чудовищното, но най-вече от императива на авангардното експериментаторство, търсачество, пък и по онова време е просто прекалено млад, за да се заговолу само с един новаторски опит. През същата 1950 г. Бонди усвоява и т. нар. конфузна поезика, която прокарва неговият приятел и колега Иво Водседялек. И едва тук тези двамата поети съумяват навярно най-радикално да се отърсят от веригите на традиционната и авангардистката литература: отсъствие на поанта, текст-шок, резултат от усилието да се избегне и намек за морализаторство, спонтанен отговор на въпроса как би могла да изглежда поезията, ако поетите бъдат подложени на последователно „промиване на мозъците”. В стихосбирките на Бонди „Конфузна поезия” (*Trapná poesie*) или „Дазмара или Свръхемоционалност” (*Dagmara aneb Nademocionalita*), в тези на Водседялек „Американски стихотворения” (*Americké básni*) или „Смъртта на остроумието” (*Smrt vtipu*) в лицето на тези чешки

самиздатски дебютанти си подават ръце гадаистите и бъдещите творци на попарта, минималистите, създателите на „конкретна поезия”. Но Бонди отива още по-далеч, той открива очарованието на примитивистката, детабузираща поетика, стилизирането на стихотворението като изповед на пияница, на човек, стигнал дъното, какъвто впрочем самият Бонди де факто става през следващите десет години. Едва стихотворенията от стихосбирката „Кърканата Прага” (*Ožralá Praha*) от 1951 г., която издава в самиздатската поредица „Полунощ” (*Půlnoc*) заедно с десетки други томове и томчета поезия и проза, като че ли вдъхновяват мощно бъдещите му приятели от чешката ъндърграунд-общност на седемдесетте години. Бонди не спира и готук. Превежда Кристиан Моргенщерн, възприема с остра чувствителност своето време, „сталинизма”, епоха на създаване на митове и легенди, и сам внася принос към нея със своите „Легенди” (*Legendy*), представляващи част от стихосбирка, отново с провокативно немско заглавие „Für Bondy’s unbekannte Geliebte“ (*За непознатата любима на Бонди*), стихотворения в проза, в които, както е възможно само на територията на приказката и мита, в една и съща плоскост, във въображаемия и все пак реален „Saken“ на имагинерна и все пак вечна пролет, се срещат върколаци с Наталия, княз Бернард с Фюрера, със Сталин и с други магьосници, Дагмара с Валерия – и, разбира се, с „поета Бонди”. Тук откриваме още една важна отправна точка на последвалите творчески търсения на Бонди. Мистификация, която наистина може да води и до заробване, но, използвана художествено, може да предложи и облекчение, и още – пространство на свобода, било то и повече или по-малко ограничено. Колко очарован трябва да е бил Бохумил Храбал от този свят, когато години по-късно пише своята „Легенда за Егон Бонди и Владимирчо” (*Legenda o Egoni Bondym a Vladimirkovi*), своя „Нежен

варварин” (*Něžný barbar*)! Но Бонди и този път не остава да тъпче на едно място, още тогава открива нови творчески възможности за себе си. В поемата „Пражки живот” (*Pražský život*, 1950 г.) и, даже още по-изразено, в поемата „Отломки от епос” (*Zbytky eposu*) от 1954 г. неочаквано се изявява като непримирим съдник, предупреждаващ и призоваващ, глас, сроден с гласовете на старозаветните пророци, от една страна, но и с гласовете на политическите агитатори, от друга страна. И тук Бонди всъщност съчетава несъчетаемото, осъществява неосъществимото – точно както са правили, макар и с донякъде различни средства, през очите му първо нацистите, а после и сталинистите. „Очевидецът” на Колар и агитаторът на Маяковски в едно лице? Да, при Бонди и това става реалност, и този подход той използва цял живот – трябва да признаем, че това невинаги е от полза за творбите му. Тъй като тук се отваря прелъстителна бездна, пътят на „този, който знае” – и, защото знае, казва на хората какво трябва да правят, подтиква ги, наказва ги, упреква ги. За щастие заедно с това се присмива, иронизира, включително самия себе си.

Но Бонди не се задоволява и с тези творчески възможности, до които е успял да се домогне. Започва интензивно да изучава философия, особено индийска и китайска, силно влияние върху него тогава има например Франтишек Дъртикол. Но заедно с това изчита на един гъх и Маркс, Хегел, Кант, Ницше, европейската античност, християнската мистика. И, разбира се, отново и отново открива въздъхновение в модерната европейска литература – в това със сигурност се разбира добре най-много с Храбал. От средата на петдесетте години Бонди по-често въвежда в текстовете си философски теми, пише нещо като стихотворения медитации, стихотворения трактати, текстове по-скоро разсъдъчни, мисловни, каквито откриваме например в неговите „Стихотворения на Егон

Бонди от август 1954 г. до септември 1958 г.” (*Básně Egonu Bondyho od srpna 1954 do září 1958*) или в стихосбирката, озаглавена направо „Философски стихотворения” (*Filosofické básně*) (1958–59 г.). През шейсетте години обаче Бонди се връща инцидентно към разнообразните си преодолен етапи в областта на поетиката, като обогатява същата тази поетика с дълги литанийни автобиографични изповеди, конституиращи неговата впоследствие толкова прочута „дневникова поезия“ (напр. поемата „Кадрови въпросник” (*Kádrový dotazník*) от 1962–67 г.).

Интересът му към философията в края на краищата го подтиква да завърши вечерно гимназия (1957 г.), тъй като по онова време силно иска да следва философия в университета, което в крайна сметка му се отдава през същата година. Наистина, следва във Философския факултет на Карловия университет заочно, като едновременно с това работи като нощен пазач в Националния музей (според една от легендите е пазил най-вече онзи прословут тамошен експонат, тоест скелета на кита), а след като се дипломира, през 1962–67 г., постъпва на работа в Библиографския отдел на Държавната и университетска библиотека на ЧССР. По време на следването си Фишер намира нови приятели, например философа Карел Михняк, специалиста по староеврейски език и култура Владимир Садек, философа Милан Маховец, чийто „диалогичен семинар“ във Философския факултет на Карловия университет често посещава; пак там се ражда приятелството му с Иржина Шуклова и с американския стажант Бенджамин Пейдж, кипящ от революционен ентузиазъм; в същото време поддържа приятелство и със съученика си Иржи Коржинек, чиято действителна професия – офицер от Държавна сигурност – явно скоро престава да е тайна за него. От годините на следването му във Философския факултет е и краткият му брак с Ярослава Кръчмаржикова, от който се ражда

единственият му син – Збинек Фишер младши (род. 1959), бъдещ бохемист и германист във Философския факултет на Масариковия университет в Бърно. През 1963 г. Фишер-Бонди среща бъдещата си спътница в живота Юлия Новакова, с която живее на семейни начала около трийсет години. Госпожа Юлия е с десет години по-възрастна и до края на живота си е негово вдъхновение, покровителка и, както свидетелстват многобройни стихотворения на Бонди – навярно единственият източник на щастие в живота му.

През шейсетте години Фишер-Бонди пише нови философски трактати, един от които – „Принос към проблематиката на марксистката онтология” (*Přspěvek k problematice marxistické ontologie*), представя през 1961 г. като своя дипломна работа, и едновременно с това най-после започва да публикува – само под собственото си име. През 1963 г. дебютира със статията „Философията на Буда” (*Buddhova filosofie*), отпечатана в сп. „Dějiny a současnost”, година по-късно издава статията си за т. нар. малки сократовски училища в сп. „Filosofický časopis”, излизат и други неговии статии и рецензии. Като книга, отново под истинското му име, дебютно излиза рутинната му, днес трудна за четене студия „Въпроси на битието и съществуването” (*Otázky bytí a existence*, 1967 г.), която е всъщност само преработен вариант на дипломната му работа. Разбира се, най-значимото събитие от този период на разсъдъчното, есеистичното писане на Бонди става издаването на основополагащата му философска работа „Утешение от онтологията” (*Útěcha z ontologie*, Academia, Praha, 1967), с което той не само получава съответните академични звания, но става и за някои ценена, дори тачена, а за други – донякъде зловеща, дори презирана фигура в чешката философия. В своето „Утешение”, заглавие, иронизиращо произведенията на Боеций и Емануел Радъл, Фишер-Бонди по същество се опитва да направи нещо

невъзможно – да спаси марксистката философия от пълното ѝ отмиране, да преодолее инертността на марксистката „материалистическа диалектика“, като я обогати с едно де факто метафизично измерение чрез постулата за т. нар. несубстанционален модел в онтологията. Тук марксизмът на Бонди се сродява с идейното наследство на будизма, на таоизма, та дори и на старозаветния йеховизъм. Нищо чудно, че след 1969 г. книгата е извадена от официалните библиотечни каталози, независимо от всички обосновани съмнения, че който и да било от цензорите нормализатори са я разбирали поне малко...

Този период от живота на Бонди приключва символично през октомври 1967 г.: тогава след поредица престои в психиатрията най-после му е призната пълна инвалидна пенсия.

Идва 1968 г., Егон Бонди, разбира се, все още само като Збинек Фишер, се свързва с най-видните по онова време западноевропейски личности с предимно левичарска ориентация, напр. от т. нар. Нова левица, но и от т. нар. Франкфуртска школа, както и от други кръгове, например с Руди Дучке, Джери Рубин, Бертран Ръсел, Херберт Маркузе или Ерих Фром. Особено с Фром се сближава доста, няколко години си кореспондира с него и дори превежда една негова книга („Ще бъдете като богове“, отпечатана едва в 1993 г.). Издава и студия, посветена на буизма („Буда“, *Buddha*, Orbis, Прага, 1968). С Петър Ухъл, с проф. Владимир Ржиха и с неколцина други заема критична позиция спрямо тогавашния реформаторски „комунизъм с човешко лице“ и се опитва да агитира в Чехословакия за марксистка, но антисъветска, тоест по онова време най-вече маоистка левица. Разбира се, този негов опит е безуспешен, гласът му е заглушен от други гласове, по-адекватни на времето, както и от грохота на съветските окупационни танкове и самолети. След окупацията Бонди дори намира време да

напише обширен политологически анализ на съветската система, който обаче си остава само в един-единствен екземпляр на пишеша машина („Работен анализ“, *Pracovní analýza*, 1969). Къде обаче остава поетът Бонди? Не, той не е забравен напълно в онези трескави времена. Бохумил Храбал пише за него в свои официално издадени прозаични творби, Радим Вашинка, тогава млад „принципал“ на театър „Орфей“, е силно повлиян от ранната поезия на Бонди и я рецитира, чете я от изпомачкани самиздатски тетрадчици, открива с тях театралните си постановки в едно от малостранските мазета, пригодно като една от многото театрални сцени, за жалост с твърде кратък живот. Освен това Бонди се изявява в „Орфей“ на Вашинка и като драматург. Очарован от атмосферата на малкия малострански театър, в който тогава са могли да бъдат гледани например пиеси на Превер, скечове на Пиер Анри Каму, но и „Ваал“ на Брехт или лирико-сатиричният спектакъл „Чай“ на Шарка Смазалова, Бонди пише в периода 1968–70 г. няколко драматургични текста, отличаващи се с ругателства, абсурдизми, черен хумор, мотиви от областта на научната фантастика и съвременната политическа сатира. Най-много се прочуват като че ли пиесите му „Посещение на експерти“ (*Návštěva expertů*, 1968) или „Изхранване на народа“ (*Výživa lidu*, 1970), но в онова преломно време Вашинка успява да постави само един текст, наречен просто „Пиеса I“ (*Hra I*, 1968).

В началото на седемдесетте години Фишер-Бонди е отново почти изцяло самотно явление. Започва ерата на „нормализацията“ на Хусак, писателят не желае повече да публикува дори като Фишер своята философия, а и да желае, не би могъл, а като Бонди не издава нито рег дори в либералния климат на осемдесетте години. Макар и едва четирийсетгодишен, той е вече пенсионер по инвалидност, човек, лишен от възможността да постигне успех и обществено признание – впрочем като стотици и хиляди

други. На Бонди обаче всякакво поражение винаги му е било много чуждо, той винаги е реагирал на всякакъв натиск с контраатака. Изкрециява обвиненията си например в поетичните сбирки „Дневник на момичето, което търси Егон Бонди” (*Deník dívky která hledá Egona Bondyho*) от 1971 г. (пак митът за „неизвестния поет”!) или „Записки от началото на седемдесетте години” (*Zápisčích z počátku let sedmdesátých*, 1972). Важна за него в онези години е срещата с литературния критик Ян Лопатка, но решаващо за по-нататъшния му живот е запознанството му с младия тогава специалист по история на изкуството Иван Мартин Ироус, наричан Магор, който тутакси изпада във възторг от поезията му и го лансира в зараждащата се ъндърграундова общност, но най-същественото е, че го свързва с групата „Пластик пийпъл”, която много скоро превръща в песни стихотворенията на Бонди от петдесетте години и от по-късни периоди. Именно тогава започва може би най-щастливият творчески период на Бонди, нищо, че продължава само няколко години. Бонди е пленен от това, че поезията му е оценена от хора, с едно поколение по-млади, вдъхновява се от живота на хората от подземието, именно сред тях най-сетне се превръща наистина в жива легенда. Освен Ироус намира в тази среда нови приятели, например поета Андрей Станкович, поета, музикант и основател на групата „DG 307” Павел Заичек, сближава се и със съпрузите Дана и Иржи Немцови, с които се познава още от времето на „философския купеж” от шейсетте години, но по-близки чувства го свързват с рокаджиите примитиви, например с феноменалния, за жалост твърде рано загинал поет Милан Кох, или с музиканта и поета Йозеф Вондрушка, с чиято капела „Umělá hmota” (Пластмаса) дори излиза на сцена на няколко ъндърграунд-концерта и с когото по-късно, след емигрирането му в Австралия, поддържа богата кореспонденция (впрочем Бонди поддържа интензивни

писмовни контакти с редица свои приятели през целия си живот, неговата епистоლოграфия може би един ген ще допринесе съществено за дооформяне на картината на литературното му творчество). Пише и издава в самиздат стихосбирка след стихосбирка, някои от тях са наистина забележителни, като например „Стихосбирчица” (*Sbírečka*) от 1974 или „Мирка” (*Mirka*) от 1975 г., отново пише философски трактати, но сега вече ги подписва вече съзнателно и целенасочено само като Егон Бонди, който по този начин се сближава окончателно със Збинека Фишер. Започва обаче да пише и проза. Сред прозаичните му творби най-прочута и най-популярна става антиутопията му „Брат и сестра инвалиди” (*Invalidní sourozenci*, самиздат 1974 г., отпечатана книжно за първи път в Торонто в издателство Sixty-Eight Publishers, 1981 г.). В полето на прозата Бонди се пробва и в жанра научна фантастика с апокалиптично звучене, към нея спадат например новелите „677” (677, 1977 г., под печат 2001 г.), „Афганистан” (*Afghánistán*, 1980 г., отпечатана книжно в 2002 г.) или „Неразка” (*Nepovídka*, 1983 г., отпечатана книжно в 1994 г.). Но по-успешни са по-скоро неговите своеобразни исторически или предисторически „параболи”, в които чрез реконструкция на миналото търси ключ към разбирането на днешната криза на човечеството, например в прозаичните книги „Малкият монах” (*Mníšek*, 1975 г., отпечатана книжно в 1990 г.), „Шаман” (*Šaman*, 1976 г., отпечатана книжно в 2006 г.), „Маша и Бетя” (*Máša a Běta*, 1978 г., отпечатана книжно в 2006 г.) или „Новата ера” (*Nový věk*, 1982 г., отпечатана книжно в 1990 г.). Много се харесват на читателите и изповедните му автобиографични текстове, тематично най-близки до автоконфесионалната му поезия, като например „Работи от мазето” (*Sklepní práce*, 1973 г., отпечатана книжно в 1988 г. в Торонто, в Чехия чак в 1997 г.) или „Януари на село” (*Leden na vsi*, 1977 г., отпечатана книжно в 1995 г.).

По това време Бонди участва в ъндърграунд-концерти, фестивали, на тях рецитира и дори пее. За четирийсет и петия му юбилей Ироус съставя първия ъндърграунд сборник с поезия „На Егон Бонди за неговата 45-а годишнина“ (*Egon Bondy k 45. narozeninám*, 1975), а първата, естествено – излязла в чужбина, грамофонна плоча на „Пластик пийпъл“ носи в чест на Бонди заглавието *Egon Bondy's Happy Hearts Club Banned* (Лондон – Париж 1978 г.).

Но ето че идва 1976 г., когато търпението на хусаковите „нормализатори“ по отношение на подобни игри и забави започва да се изчерпва. Във връзка със съдебния процес срещу „Пластик пийпъл“ и други обвиняеми Бонди е разпитван от полицията. Тогава той отново се озовава на същото. Позицията му е доста отчаяна – иска да помогне на приятелите си от ъндърграунда, но не знае как. Едва неотдавна беше публикувана информация, че през декември 1976 г. Бонди наистина е подписал Харта 77, но един от главните организатори на Хартата – Иржи Немец – е отказал да приеме подписа му. Това се оказва първият импулс за противоречивото отношение на Бонди към Хартата и към нейните лидери. По време на последвалия полицейски терор, докато трае печално известната акция на Държавна сигурност под името „Санация“, Бонди отново се уединява, все по-често търси спокойствие, за да може да пише, на работните места на своите приятели – евангелически духовници, например при енорийския свещеник Мевалд в Хостомице или при енорийския свещеник Кукучка в Хлинско и в Усти над Орлицы, но не прекратява и комуникацията с приятелите си от ъндърграунда. През 1979 г. е един от инициаторите на създаването на първото ъндърграунд списание „Вокно“, през 1977 г. се впуска в гигантски проект – написването на история на философията („Бележки по история на философията“, *Poznámky k dějinám filosofie*, 14 самиздатски брошури през периода 1977–89 г., отпечатани книжно в

шест тома през 1991–1997 г.), заедно с теолога Милан Балабан участва в кръжмата „У Водражкы“ в „квартирния“ семинар на проф. Маховец, продължава да пише, пише нови прозаични книги, издава нови стихосбирки, нови философски есета. От томчетата поезия от този по-късен период си струва да споменем напр. *The Plastic People of the Universe* (1976 г.), посредством което Бонди се солидаризира с пратените си в затвора приятели от ъндърграунда, или „Кучешка смърт“ (*Chcípání*, 1983–84 г.), чието заглавие не се нуждае от коментар. През осемдесетте години обаче едва ли не всичките му поетични сбирки се превръщат в нещо като годишни „отчети за свършена работа“, свидетелство за незадушана литературна амбиция, те всъщност образуват безкраен, единствен „текст от времето на кризата“, изповед, сродна с дневниковите бележки на Дивиш, на Забрана, а гори и на Демъл.

На границата между седемдесетте и осемдесетте години творчеството му е забелязано във връзка с чешкия ъндърграунд и от чешките издатели емигранти, като именно тогава Бонди дебютира най-после и на страниците на списанието на Павел Тигрид „Сведечтви“. За книгата си „Брат и сестра инвалиди“, която през 1981 г. издава торонтското издателство „68 Publishers“ на сърузите Шкворецки, Егон Бонди получава първото – и последно – официално признание за своите писателски постижения: политемигрантската награда „Егон Хостовски“.

През осемдесетте години Бонди става вече нещо като жив „класик на ъндърграунда“, към чието малко жилище на пражката улица „Нерудова“ се стичат цели процесии млади ъндърграунд-поети, но и негови връстници дисиденти. Понякога там може да бъде засечен и Вацлав Хавел. „Младите приятели“ на Бонди, от една страна, ходят при него за съвет, да му споделят върху какво работят, но също така му предлагат помощ, безкористно преписват текстовете му (Бонди винаги просто е раздавал

самиздатските си творби на кого ли не, като никои никога не му е заплащал нищо за тях), уреждат вместо него разни необходими неща, помагат му в домакинството. Сред най-всеотдайните тогава са например поетът Франтишек Панек, публицистът Франтишек Старек, наричан Чуняс, или музикантът Ян Шнайдер, който през цялото десетилетие на осемдесетте години е най-усърдният «преписвач» на Бонди. Път към Бонди по онова време намират и тези от «подрастващите» творци на ъндърграунда, които по-късно ще станат най-ярките представители на своето поколение, като Яхим Топол, Петър Плацак или И. Х. Кърховски. Към близките на Бонди и Юлия се числи и „семејната им лекарка” д-р Мария Клечаика, без чиято лекарска грижа и материална помощ, която не секва и в годините на политическото ѝ емигрантство във Франция, положението на двойката застаряващи пенсионери със сигурност би било далеч по-тежко.

След 1985 г. Бонди публикува интензивно на страниците на „Вокно”, „Револювер Реви”, извява се и в ново амплое на публицист, полемик, рецензент, но пак по това време около него започва да се шири нещо като ореол на недосегаемост, който провокира да бъде преодолян. Ясно разграничените позиции на Бонди в тогавашните ъндърграундови, дисидентски, хартистски полемички днес вече са повече или по-малко непонятни и само историците могат да помогнат за тяхното обяснение.

Настъпва и ноември 1989 г., Бонди става в провинциалния си дом в Телч съчредител на Гражданския форум, но много скоро се разочарова от политическото развитие на страната. Още през 1990 г. публикува критични упреци към някогашния си приятел Вацлав Хавел (към когото впрочем както и към останалите лидери на Харта 77, е критичен още преди ноемврийската революция, и не крие това), във време, когато е на мода да се превръща в скандал всичко

„комунистическо“ и от този факт се възползва конюнктурно едва ли не всеки чех с гребна душица и някогашно колаборантско поведение, Бонди дори проявява охота да предложи услугите си на Чешката комунистическа партия. Тези негови позиции намират израз в публицистиката му, в серия интервюта, но и в текстове с по-непреходна стойност, например в „следреволюционните“ стихосбирки „Две лета“ (*Dvě léta*, 1991) и „Балът на вампирите“ (*Ples upírů*, 1995). В началото на седемдесетте години Бонди пребивава в Прага все по-рядко, изгубва много от някогашните си приятели, които не са в състояние да толерират новата му радикализация и го упрекват – справедливо или не – и за много неща от миналото му. Най-после Бонди може да пътува и по света, още през април 1990 г. взема участие в конференция за чешката литература в Ню Йорк, където между другото се запознава с Алън Гинсбърг, благодарение на приятелите си в чужбина посещава и Австралия, неколкократно и Франция или Норвегия. По-късно Бонди получава предложение за работа от Братислава, където започва да преподава в университета „Коменски“ като гост-преподавател, а после няколко години чете пак там лекции по ориенталска философия и излага собствените си възгледи за марксизма. В Прага никой не му е предлагал нищо подобно, а по времето на разделянето на Чехословакия Бонди работи в Братислава от няколко години, затова не е истина, че се е преселил в Словакия само като израз на протест срещу разделянето, както гласи друга журналистическа легенда. От 1990 г., но по-изразено от момента, когато Бонди остава да живее за постоянно в Братислава, започва последният му творчески период. Още няколко философски есета, още няколко стихосбирки; но след 1994 г., когато в Братислава умира дългогодишната му спътница Юлия, написва само шепя стихотворения. От 1995 г. поетът Бонди замлъква. Написва и издава още няколко прозаични

книги, но често е затрупан с работа върху коректури на предишни свои книги, тормозен от какво ли не още. Вярно, сега излизат десетки неговии заглавия, цялото му поетично творчество, философските есета, работите му от областта на историята на философията, които винаги с провокативна скромност е наричал просто „Бележки по история на философията” (*Poznámky k dějinám filosofie*), се публикуват дори в цели поредици, нещо като „събрани съчинения”, но всичко това е по-скоро само рекапитулация, късно изплащане на един голям дълг. През деветдесетте години Егон Бонди започва най-после да бъде и превеждан на чужди езици: „Брат и сестра инвалиди” излиза на немски и италиански, „Утешение от онтологията” излиза благодарение на приятеля му Бен Пејдж на английски, „Дневник на момичето” – на френски, много други текстове – на полски. Освен това навсякъде името му се свързва с подновената дейност на групата „Пластик пийпъл”, в чийто репертоар продължават непрестанно да присъстват песни по текстове на Бонди.

В Братислава Бонди намира наистина неколцина нови приятели, но след смъртта на неговата Юлия от някогашното му обаяние остава само сянка. Наистина нее пражки шлагери с групата „Пожон сентиментъл”, с която дори излиза на сцена в Прага, Будапеща или Виена, но все повече се оттегля в усамотение, през последните години от живота му като че ли радост му носи вече само работата върху историята на китайската философия и интерпретацията на новите преводи на китайската книга „Тао Те Чинг”.

Егон Бонди умира на 9 април 2007 г. в братиславската болница в квартал Ружинов вследствие на тежки изгаряния, които получава в жилището си. Така той отива там, където, ако вярваме на предсказанията му от „Брат и сестра инвалиди”, „днес реват от див възторг всички викингзи с разцепен от секура череп, удавени в океана или

увиснали на въжето, пеят всички поети, живели някога на този свят – защото поет разпознава поета и го обича, – сипят хвалебствия малобройни, но фундаментални философи начело с вратаря на известния футболен отбор „Арсенал“ Карл Маркс, пицят всички лебеди и небесни жерави, на които летят приятелите ми Лао Дзъ и Председателят Мао, и всичкото това многогласие в същия този миг се слива с музиката на групата „Пластик пийпъл“ в една-единствена симфония, която никога не може да бъде завършена...”

Превод от чешки: Анжелина Пенчева

Преводът е направен по: *Náčrt života a díla Egona Bondyho.*
Bouda Bondy. Praha 2007.

Корените на чешкия литературен ъндърграунд в периода 1949–1953 г.

Егон Бонди

Ъндърграундът в Чехословакия през седемдесетте и осемдесетте години на XX век е важна част на неофициалната култура и в този контекст включва много елементи на контракултурата. В сравнение с други страни от Източния блок чешкият ъндърграунд е далеч по-продуктивен в артистично отношение, простирайки се от рокендрола до визуалните изкуства¹. В сферата на чешкия ъндърграунд съществуват проекти като днес вече 14-томната история на световната философия², едно начинание, реализирано

¹ Типичен пример за митологията на чешкия ъндърграунд, свидетелстващ за почти пълната липса на контакт между неофициалното изкуство и литературните кръгове в определени страни от Съветския блок. (Автор на бележките към текста е Мартин Маховец. Б. ред.)

² Авторът се позовава на собствената си творба, която започва през 1977 г. и завършва едва в началото на деветдесетте години на XX век. В самиздат излиза в 14 тома, а през 1991-1996 г. е официално публикувана в 6 тома (*Poznámky k dějinám filosofie I.-VI.*, Vokno, Praha, 1991-1996).

поради простата причина, че в продължение на повече от 40 години подобен труд не е бил издаван. Развива се също така активна преводаческа дейност и се създават периодични издания, чието равнище не отстъпва на тези, публикувани в чужбина. Ъндърграунд-културата оказва влияние не само в големите населени места и в интелектуалните кръгове, тя привлича вниманието на много хора, особено в средите на

работещите младежи. Но динамичното развитие на контракултурата в периода 1972-1973 г. е предпоставено отчасти от творби, създадени двадесет години по-рано. По-младото поколение ги преоткрива, разпространява, превръща ги в песни и намира в тях вдъхновение. Затова може да се каже, че корените на чехословашкия ъндърграунд датират от периода 1949-1953 г., период, през който понятието ъндърграунд все още не се използва. Както ще покаже по-нататък, тези ранни творби представляват градивни елементи на съвременното ъндърграунд-движение, като в случая става дума за уникално явление в целия Източен блок.

Трябва да се отбележи, че в периода между двете световни войни чешкото изкуство играе много по-съществена роля на международната художествена сцена, отколкото изкуството на която и да е друга страна от Централна и Източна Европа. След като фашизмът идва на власт в Германия, Прага става вторият – след Париж – център на модерното изкуство. Чешката ъндърграунд-култура израства от тази модернистична традиция, особено от нейното сюрреалистично минало. През петдесетте години няколко младежи се отделят от вече нелегалната Чехословашка група на сюрреалистите, тъй като усещат, че установената естетика на сюрреализма повече не е в състояние да отразява света, в който живеят. Както ще стане ясно, това не е просто академичен въпрос, а въпрос за начин на живот и „Weltanschauung“. В началото групата на отцепниците е сравнително голяма. Повечето

³ Единствено Егон Бонди (Збинек Фишер) и Яна „Хонза“ Крейцарова-Черна са в контакт с Чехословашката група на сюрреалистите на Карел Тајге и Вратислав Ефенбергер; вж. самиздатската антология „*Židovská jména*“ („Еврейски имена“) от 1949 г., публикувана официално едва през 1995 г.

от нас бяха около двадесетгодишни, но с течение на времето активно ангажирани останаха само неколцина – основно Хонза Крейцарова, Иво Водседялек, Егон Бонди и Владимир Боудник.³ В периода

1951-1954 г. част от групата ни беше и по-възрастният от нас Бохумил Храбал. От 1949 г. до 1954 г. публикувахме под формата на самиздат 43⁴ малки и големи тома от поредицата „Полунощ“ (Půlnoc). Творбите на членовете на групата имаха различна съжба. Хонза Крейцарова, дъщеря на Милена Йесенска, беше най-жестоко засегната от обиските на тайната полиция. От нейните творби останаха само стихове в абсолютно уникалния за онова време стил „хард секс“, сборника с т.нар. „терапевтични стихове“, базиращи се на психоаналитичната символика, и някои кратки еротични разкази⁵. През петдесетте и шейсетте години Крейцарова, за да се прехранва, публикува официално

комерсиална литература. Иво Водседялек с малки прекъсвания твори през целия си живот и остана най-предан на оригиналните теоретични и естетически принципи на групата. След 1953 г. той отказа да публикува, дори под формата на самиздат, защото не беше доволен от творбите си. Показва ги едва през 1989 г. Мога да ви уверя, че когато неговите творби бъдат официално публикувани в близко бъдеще, представите ни за историята на чешката литература от последните четиридесет години ще трябва да претърпят значителни корекции.⁶ Егон Бонди е сравнително плодовит автор на поезия и романи, който беше в основата на възраждането на ъндърграунд-движението през седемдесетте

⁴ Според най-новите изследвания самиздатската поредица „Полунощ“ наброява 44 тома (вж. Martin Machovec, *Několik poznámek k podzemní ediční řadě PŮLNOČ*, in: *Kritický sborník*, XII, 3, 1993) или дори 48 тома (вж. Егон Бонди, 2000, Martin Machovec, *Ediční poznámka*, и двете в: *Revolver Revue*, 45, 2001).

⁵ За стила „хард секс“ вж. сборника *V zahrádce otce mého [Dans les jardins d'mon père]* 1948 г.; за „Терапевтични стихове“ (*Therapeutické texty [básně z terapie]*) срв. един от томове на поредицата „Полунощ“, който все още не е открит и е известен само от библиографиите на самиздат; относно кратките еротични разкази, споменати от автора – „Клариса“ е публикуван заедно с други ранни текстове на Крейцарова, *Clarissa a jiné texty*, Concordia, Praha 1990.

⁶ Поетичните творби на Иво Водседялек от периода 1949-1989 г. са публикувани в пет тома като *Dílo Iva Vodsedálka* 1.-5., Pražská Imaginace, Praha, 1992.

години. В резултат на това творчеството му е добре познато на днешната чехословашка младеж.⁷ За разлика от Бохумил Храбал тези трима автори отказват да публикуват изопачени откъси от творбите си през шейсетте години, както и през следващите десетилетия. Заслужава да се отбележи, че единствено отказът на Бонди има политически основания, като впрочем творчеството му е доста експлицитно в това отношение.

Какви бяха нашите идеи и какво правехме тогава? Да се каже, че след като комунистите завзеха властта през февруари 1948 г., изведнъж се озовахме в оруелски свят, е клише. Шокът ни се подсилваше и от бездесъщата сталинистка пропаганда: целият град беше облепен с плакати в соцреалистически стил, навсякъде висяха езиково и концептуално абсурдни лозунги. Фактът, че пресата, филмите и радиопредаванията произвеждаха същите резултати, заслужава да се спомене единствено за пълнота на картината. Беше невъзможно да се устои на тази атака и много хора не устояха, защото ситуацията беше напълно неочаквана и безпрецедентна, дори за тези, които бяха изпитали нацистката пропаганда. И ефектът не закъсня. В периода 1949-1954 г. ентусиазмът по отношение на сталинизма обхващаше все повече хора,

⁷ Поетичните творби на Егон Бонди от периода 1950-1988 г. са публикувани в девет тома като *Básnické dílo Egona Bondyho I.-X.*, Pražské Imaginace, Praha, 1990-1993. Вж. и някои от неговите текстове в превод на английски език в *The Plastic People of the Universe* [английско издание на текстовете с музикален съпровод], Globus Music-Ma a, Praha, 1999; някои от стиховете на Бонди в превод на английски език заедно с откъс от романа му *Sklepní práce* са публикувани в *Yazyk Magazine*, Issue 1, Prague, 1992.

особено сред младежите. Много от присъстващите тук на тази конференция мои колеги по онова време също активно се включваха в сталинистката политика и пропаганда. Те без съмнение ще си спомнят колко често истеричното обожествяване на Сталин и неговата програма за социалистическо развитие достигаше до пароксизъм -

когато младите строители на социализма не само колективно се забавляваха, пееха, танцуваха и строяха, но и също така колективно крещяха, заклеяваха, мразеха и т.н. Вярвам, че те не са били наясно със скритата страна на този период – с масовите арести и бързо разпространяващите се концентрационни лагери – въпреки че на политическите процеси и екзекуциите на враговете на държавата се даваше възможно най-широка гласност с пропагандни цели. Във всеки случай от нас, младите поети и творци, тази ситуация изискваше да дадем артистичен отпор на случващото се около нас. Слава богу, че бяхме прекалено млади, за да изберем единствено вътрешното изгнание.

Това, до което достигнахме, беше естетическата теория на т.нар. *конфузна поезия* (трпна́ поесие) и т. нар. *тотален реализъм* (totalní realizmus): конфузна в най-същностния смисъл на думата и тотален в максимално амбивалентния смисъл на думата. Открихме и осъзнахме възможните измерения на използването на псевдоестетиката на сталинистката митология за самото ѝ отричане. Не прибегвахме до ирония или до антипропаганда. Възползвахме се например от сталинистките лозунги, придавайки им уникален естетически смисъл, напомнящ до известна степен начина, по който Дюшан третираше собствените си *ready-mades*. Не сме подценявали, нито подлагали на съмнение емоционалния заряд на продуктите на сталинисткото изкуство: просто го усилихме до краен предел и до абсурд. Стиховете ни от този период понякога изглеждаха като наивни, явно неуспешни опити да се съревноваваме със сталинистката естетика – с тромава метрика или рима или с „неуместна“ метафора, която не е иронична, а просто смущаваща. Понякога тези стихове бяха написани като обикновен репортаж или концентрираха реалността в един лапидарно тотален изказ, който в рамките на шест или седем строфи

констатираше как правим любов, докато уличните високоразговорители излъчват новини за екзекуции и информация за точното време.⁸ Изключвахме напълно от тези стихове не само дидактиката и морализирането, но също и остроумието (“esprit”) и сарказма. Умишлено и успешно устоявахме и на двете.

Наистина трудно е мнението ми да бъде документирано без съответните писмени материали. Нямам време за това в изложението, освен това успях да донеса самиздатска литература от този период, така че по време на конференцията може да се организира импровизиран превод на някои части. Нека поне да цитирам мемоарите на Иво Водседялек: В художествените творби виждахме гигантските съветски перспективи на радост и гордост. Но те не бяха „отражение на реалността”, както тогава се опитваха да ни убедят някои теоретици на изкуството. Тези творби формираха своеобразна комплексна митологична система, която определяше моралните и естетическите ценности (...). Веднъж сблъскали се с тези творби, нашите минали идеали изглеждаха компрометирани и нежелани. Започнахме да разбираме всеобщата безполезност на свободата, която дотогава стоеше на върха на йерархията на ценностите. Това беше напълно абсурдна ситуация“.⁹

С времето стилът ни се развиваше по естествен начин. Още от самото начало се създадоха и редица по-обемни творби, от новели до романи. За историята на чехословашкия ъндърграунд е важно, както и симптоматично това, че в началото на седемдесетте години младите автори достигнаха директно до

⁸ Стихове на Егон Бонди от сборника *Totalní realismus*, 1950.

⁹ От есето *Urbondy* на Иво Водседялек вж. Иво Водседялек, *Felicitár života*, Host, Brno, 2000, стр. 19.

литературата, която бяхме създали в периода 1949–1953 г., и я припознава като своя. Оттам насетне тези литературни творби и специфичната им

поетика въздействаха върху младото поколение до такава степен, че някои по-млади поети, работещи през осемдесетте години (Ян Плацак, Петр Плацак, Яхим Топол, Крховски и други), бяха наричани по псевдоподигравателен начин поколението на Бонду.

Сега бих искал да посоча какво всъщност е най-интересното и най-важното от гледна точка на сравнителната литература. Несъмнено благодарение на това, че, както вече споменах, чешкото изкуство вървеше в крак с развитието на международното модерно изкуство в групата, свързана с поредицата „Полунощ“, през периода 1949-1953 г. се наблюдават някои забележителни явления. Като например оформилата се почти пряка аналогия с битническата литература в Америка – при това с няколко години по-рано, или очевидните тенденции, предхождащи развитието на попарта и хиперреализма.

В никакъв случай тук нямам за цел да изтъквам какъвто и да е хронологичен приоритет. Искам само да наблегна на развойната синхронност, обусловена от живите традиции на чешкото модерно изкуство. Животът на авторите, обединени около поредицата „Полунощ“, премина в среда, по-жестока и по-опасна от тази, за която научаваме от биографиите и творбите на Поколението на битниците. Под надвисналия облак на войната, в сянката на принудителните трудови лагери и масовите политически преследвания, начинът ни на живот имаше редица допирни точки с живота на битниците, като например би-бона (строго забранен и наказван, разбира се), S&M (с изключение на хомосексуализма)¹⁰,

¹⁰ Това твърдение трябва да се приема с известни резерви. Има свидетели (Храбал, Боудник, Крейцарова, Херда), които твърдят, че хомосексуализмът не е чужд поне на някои от членовете на кръга „Полунощ“.

скитничеството, просията, кражбите (крадяхме всичко, с изключение на коли, каквито не се намираха по онова време), както и противообществените прояви от всякакъв вид. Ние бяхме

скитници и бездомници и в синхрон с политическата ситуация през онзи период изгнаници в буквалния смисъл на думата. Във време, когато да работиш беше задължително (да си безработен беше незаконно), ние отказвахме да работим и в резултат на това няхахме купони, с които да се снабдяваме с хранителни продукти. Във време на пълен контрол върху всички граждани чрез досиета и писмени регистри ние няхахме карти за трудова регистрация и документи за самоличност. Пиехме плодове вермут вместо да вземаме наркотици и вместо да кръстосваме Съединените щати, пресичахме границата напред-назад по обстрел, за да контрабандираме найлонови чорапи от Австрия.¹¹ Вместо гзенбудизъм имахме Ладислав Клима, парамистичен (нехристиянски) чешки философ от началото на двадесети век (за когото също ще се говори по време на конференцията), или Лео Троцки (също нехристиянин).

Всичко това беше израз на инстинктивна защита срещу тоталитарната среда. То, естествено, беше придружено със съответния начин на живот, който ние открито показвахме в творбите си така, както това направиха американските ни колеги във „Вой“ или „По пътя“.

Самите текстове са мощно доказателство за това.

¹¹ За повече информация относно опита на автора като контрабандист в началото на петдесетте години вж. чешките му мемоари *Prvních deset let*. Думите на автора „под обстрел“ трябва да се разглеждат единствено като поетична волност.

¹² Грешка на автора, правилната дата е 1955 г.

¹³ Грешка на автора, стихотворението *Kádrový Dotazník* е започнато през 1962 г. и е довършено през 1967 г.

Периодът, за който говорях, започна през 1949 г. и завърши през 1952 г. Последните пасажи от „Отломки от епос“ (*Zbytky Eposu*) на Егон Бонди са написани през 1954 г.¹² Изгубената проза, която по това време вдъхновява Храбал, е написана в периода 1952-1953 г., ретроспективният „Кадрови въпросник“ (*Kádrový Dotazník*) – през 1961 г.¹³ За сравнение – „Вой“ се появява през

1953 г.¹⁴, а „По пътя“ през 1957 г.¹⁵ Интензивността на преживяното от нас не ни отличаваше много от битниците в САЩ. И ние също се бяхме превърнали в част от тъмната страна на официалната реалност, за която авторите, публикуващи в гържавните литературни списания, не знаеха на практика нищо.

Не поддържахме никакви контакти с тях нито по времето, когато освегомените за нашата дейност ни наричаха „обществени вредители“ и донасяха срещу нас в Държавна сигурност, нито през следващите десетилетия, когато възгледите им се променяха неколкократно. Никога не сме се опитвали да установим контакт с по-старото поколение чешки поети (Сайферт, Хрубин, Холан и т.н.). Антиавторитаризмът, на който се основаваше бунтът ни, бе съпътстван от антиелитаризъм на интелектуално ниво. Бндърграунд-движението на седемдесетте години следваше същия път.

Няма повече да анализирам аналогията между групата около поредицата „Полунощ“ и поколението на битниците, защото в това отношение творбите ни са красноречиви сами по себе си. По-скоро бих преминал към втората част

на своето изложение.

Естетиката на конфузната поезия и тоталния реализъм предхождат естетиката и естетичната креативност на попарта и хиперреализма. Ние достигнахме както на теория, така и на практика точката, в която баналността като естетическа категория започва да се припокрива с уродливостта като естетическа категория – като помежду им са категориите

¹⁴ Грешка на автора, правилната дата е 1956 г. (първото публично четене на „Вой“ от Алън Гинсбърг се е състояло в галерия „Сикс“, Сан Франциско, 1955 г.)

¹⁵ Годината на първата публикация на „По пътя“ на Керуак е правилна, независимо че книгата е написана още през 1951 г. и е била известна в машинописен вариант единствено на приятелите на Керуак. Самиздатските стихотворения на Бонди от петдесетте години са станали известни на приятелите му скоро след като са били написани.

на абсурда и вулгарността. Агресията на тривиалното, която продължава да ни атакува като образ и слово от рекламите и от потребителските стоки, е експлоатирана естетически от попарта. По подобен начин и ние използвахме агресията на тривиалността, която между 1949 и 1953 г. в Чехословакия се проявяваше във вездесъщите сталински фетиши и лозунги. (Цитирайки Водсегалек: „Може би пътят на конвулсивността на Бретон води направо до това. Усещахме този феномен във всички области на живота, в политиката, в секса и в изкуството. Целта ни беше да възхвалим конфуза. Нямахме идея, че нашата програма един ден ще се реализира от телевизионните предавания“.)¹⁶

Митологичните аспекти, съдържащи се в пленителната сила на потребителските символи и техните измислени герои, ни бяха добре познати чрез осъществяващата се на аналогично равнище политическа манипулация на съзнанието. Ние изобразихме този феномен от нивото на фотодокумента до нивото на най-баналните и най-широко разпространени потребителски стоки и използвахме този метод напълно съзнателно. (Такъв фотодокумент представляваха например безкрайните редици от портрети на политици по агитационните табла или снимките на салами, често появяващи се на плакатите във фетишистски смисъл.) Само за пример ще сподея, че когато художникът Микулаш Мегек се озова на крачка от това да се откъсне от сюрреализма, ние му препоръчахме да се опита да нарисува обикновени трамваи (без значение дали в реалистичен или наивистичен стил) и просто да напише отдолу „Трамвай“, и т.н. На Мегек това му изглеждаше неприемливо и той избра пътя към абстракцията.

За да обобщя, нека кажа само, че корените на чехословакия

¹⁶ От есето на Водсегалек *Urbondy*, вж. бележка 9.

ъндърграунд достигат до поредицата „Полунощ“ от годините 1949-1953г. в същия

смиъл, както корените на американския ъндърграунд стигат до поколението на битниците. Някои представители на кръга около „Полунощ“ – подобно на автора на „Вой“ в САЩ – присъстваха лично в началото на „официалното“ формиране на ъндърграунда в Чехословакия. Тази връзка между поколенията се поддържа жива и от двете страни, въпреки факта, че например Егон Бонди е известен като марксист-левичар. Специфичното за чехословакия ъндърграунд е неговият вечен философски субконтекст (както е видно от творбите на Андрей Станкович, Ян Плацак, Яхим Топол и Фанда Панек, поетът, който пише, без да има каквото и да е формално образование) и уникалното преплитане на суровата реалност с лиричната мечта – късно заветване на сюрреалистичните му предци. И двете правят чешкия ъндърграунд привлекателен за широката читателска публика и му помогнаха да проникне сред най-широки младежки кръгове. Историята на чехословакия ъндърграунд в никакъв случай не е свършила, тя продължава въпреки промените на обществения строй.

Благодаря за вниманието.

Прага - Ню Йорк, 1990 г.

Превод: Маринела Николова

Преводът е направен по: Egon Bondy. *The Roots of the Czech Literary Underground in 1949-1953 – Czech Underground Literature and Culture (1948-1989)*. Praha, 2006; Egon Bondy. *Kořeny českého literárního undergroundu v letech 1949-1953*. Hant'a Press, Praha, 1990, 8, 5-9.

Егон Бонди – стихотворения

Četl jsem právě zprávu o procesu s velezrádci
když jsi přišla
Po chvíli jsi se svlékla
a když jsem si k tobě lehl
byla jsi jako vždy příjemná

Když jsi odešla
dočetl jsem zprávu o jejich popravě

1950

Тъкмо четях новината за процеса срещу гържавните
изменници
когато ти дойде
След миг ти се съблече
и когато легнах до тебе
както винаги беше приятна

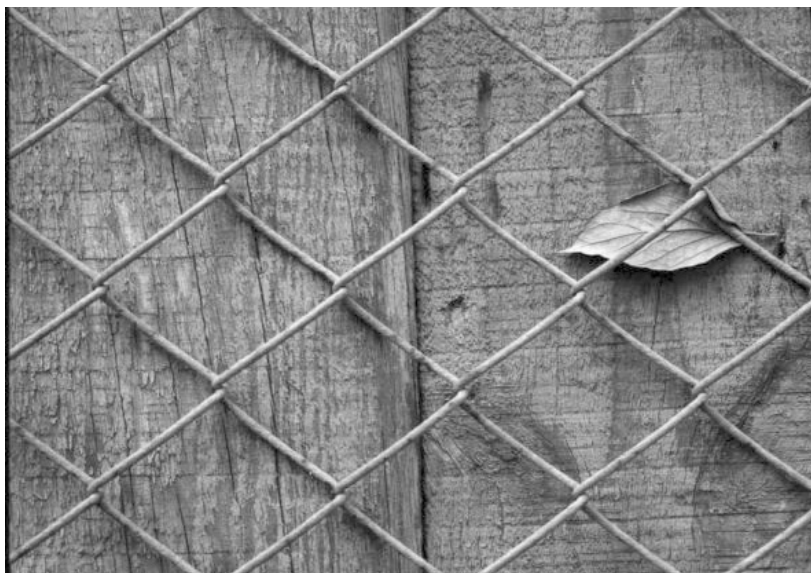
Когато си тръгна
привърших четенето на новината за тяхната екзекуция

1950

Výročí Říjnové revoluce

O třicátém druhém výročí
Velké socialistické říjnové revoluce
přešli úderníci ČKD Sokolovo
na tvrdé normy
Byla uvolněna mouka z vázaného hospodářství
Byl vydán nový trestní zákoník
Soudruh Kaganovič
promluvil o míru
Ty jsi měla chřipku
a nakonec jsme se spolu vyspali

1950

Годишнина от Октомврийската революция

В деня на 32-годишнина
от Великата октомврийска социалистическа революция
ударниците от ЧКД Соколово
преминаха на твърда норма
Брашното бе освободено от купонната система
Бе издаден нов наказателен кодекс
Другарят Каганович
произнесе реч за мира
Ти беше болна от грип
и накрая спях с тебе.

1950

Podtrhněte správnou odpověď:

Přísloví

Kdo jinému jámu kopá sám do ní padá

znamená

- 1) že se člověk stává obětí své vlastní práce
- 2) že nemáme kopati jam
- 3) trudný úděl dělníka v kapitalismu

Podtrhněte správnou odpověď:

Znárodnění průmyslu bylo provedeno

- 1) abychom se všichni měli dobře
- 2) abychom museli všichni pracovat
- 3) abychom mohli budovat socialismus

Podtrhněte správnou odpověď:

Milujeme generalissima Stalina

- 1) protože nosí vousy
- 2) protože není trockista
- 3) protože i on nás miluje
- 4) protože milujeme všechny Rusy

Podtrhněte správnou odpověď:

Soudruh Klement Gottwald se stal prezidentem

- 1) protože byl generálem
- 2) protože umí rusky
- 3) protože přijel s p. prezidentem Benešem

Podtrhněte správnou odpověď:

Světový film Pád berlína je

- 1) barevná revue
- 2) zpěvohra
- 3) štvavý hollywoodský krvák
- 4) vrcholné dílo sovětské kinematografie

Подчертайте верния отговор:

Поговорката

Който копае гроб другиму сам пада в него

означава

- 1) че човек става жертва на собствения си труп
- 2) че не трябва да копаем гробове
- 3) тежката съдба на работника при капитализма

Подчертайте верния отговор:

Национализацията на промишлеността бе извършена

- 1) за да живеем всички добре
- 2) за да трябва всички да работим
- 3) за да можем да строим социализма

Подчертайте верния отговор:

Обичаме генералисимус Сталин

- 1) защото има мустаци
- 2) защото не е троцкист
- 3) защото и той ни обича
- 4) защото обичаме всички руснаци

Подчертайте верния отговор:

Другарят Клемент Готвалд стана президент

- 1) защото беше генерал
- 2) защото знае руски
- 3) защото пристигна с 2-н президента Бенеш

Подчертайте верния отговор:

Световноизвестният филм „Пагането на Берлин” е

- 1) цветно ревю
- 2) опера
- 3) напрегнат холивудски филм на ужаса
- 4) шедевър на съветската кинематография

Podtrhněte správnou odpověď:

Známý Karel Marx byl

- 1) židobolševikem
- 2) hráčem fotbalového klubu Arsenal
- 3) zakladatelem socialismu
- 4) šéfem GPU

9.11.1950

Подчертайте верния отговор:

Прочутият Карл Маркс е бил

- 1) евреоболшевик
- 2) играч от футболен клуб „Арсенал”
- 3) основател на социализма
- 4) шеф на ГПУ

9.11.1950

Преводите са направени по: *Básnické dílo Egona Bondybo, III. Básnické sbírky z let 1954-1963*. Praha 1990.

24.X.1974

Ještě 10 let bude trvat tento patriarchální režim StB
a pak nastane čurbes
až roznesou SSSR na kopytech
Tak proč bych nesměl chlastat
když potom to už vůbec nebude k žití
když horempádem poletíme do náruče Západního německa
abychom i u nás měli rezervní armádu nezaměstnaných
aby taky u nás se předobře měla elita
a aby i u nás byl každý kdo si dovolí politicky myslet
označen za kurvu komunistickou jíž se má zavřít huba

Proč teda žít ještě víc než 10 let
A proč se neuchlastat
Zvlášt' když mi to dělá potěšení
„Maoistická“ Federace východoevropských států
Se neuskuteční i kdybych za ni deseti rukama bojoval
Je to jen sen
Byť je jediný správný
Sen o pravdě a o svobodě
ale jen výpar mého mozku

A škoda všech kteří sní o tomtěž

1974

24.X.1974

Още 10 години ще продължи този патриархален режим на ДС
и после ще настъпи какофония
докато не направят СССР на пух и прах
Та защо да не мога да пииянствам
като след това изобщо няма да има живот
като изведнъж ще полетим към обятията на Западна
Германия
за да имаме и ние резервна армия на безработните
за да може и нашият елит да живее преохолно
и за да и у нас всеки който си позволи да мисли политически
да бъде заклемен като комунистическа курва чиято уста
трябва да бъде запушена

Защо тогава да живеем още повече от 10 години
и защо да не се нафиркаме
особено когато това ме утешава
“Маоистката” федерация на източноевропейските сържави
никога няма да се превърне в реалност дори и да се боря за нея
с десет ръце
Това е само една мечта
макар и да е единствено правилната
мечта за правда и свобода
- но само изпарение на мозъка ми

И жалко за всички онези които мечтаят за същото
1974

Преводът е направен по: *Básnické dílo Egona Bondybo, VIII. Básnické sbírky z let 1974-1976. Příšerné příběhy.* Praha 1992.

Ještě nebylo vidět revoluci
která proběhla za takového ticha jako ta poslední
týden se křičelo na Václaváku
a někteří dokonce čtrnáct dnů
Euforie vydržela tři neděle
protikomunistické štvání mělo nejdelší život
vydrželo půl roku do voleb a má naději přežít
Nepredvídatelně nepatrná řada pisálků
napsala oslavné verše značně pokleslé kvality
vzniklo pár koláží „zesměšňujících a pranýřujících“
a série kresleného humoru
Ani jeden vtíp se neobjevil mezi lidmi
unylí folkáci a vždy módní populární umělci zpívají
stále tytéž písně
a jen intelektuálové publikují své heroické vzpomínky
na 21. 8. 1968

a na utrpení kdy nemohli publikovat a museli mít
jeden čas i dělnické zaměstnání
a přitom dokázali nepřestat se scházet!
Nová generace se už orientovala střízlivě;
posledních 40 let neexistuje a před námi je jasná
a tvrdá budoucnost

nesouvisející s ničím

Bude – jak se tuší – krátká

Zanedlouho sebou začne házet

Jako plechovka na kočičím ocasu

Uvázaná k průseru světa rozděleného

na ty co vyhravše nevyhráli a nyní mocí mermo hledají
kam uteklo vítězství

a ty kteří si to odnesou nakonec za všechny

a to jsou vždy chudí celeého světa

A když se nebudou chtít dát

budou trable

i u nás za pecí.

konec ervence 1990

Още не бе се видяла революция
която да се извърши при такава тишина като последната
седмица викаха на Вацлавския площад
а някои дори и четиринадесет дни
Еуфорията издържа три седмици
антикомунистическата кампания имаше най-голям живот
издържа половин година до изборите и има надежди да оцелее
Неочаквано малка група писателчета
написа тържествени стихове определено с ниско качество
появиха се няколко „осмиващи и публично осъждащи” колажа
и редица карикатури
Сред хората не се появи нито един анекдот
унили фолк певци и вечно модерни популярни творци пеят
все едни и същи песни
и само интелектуалците публикуват своите героични мемоари
за 21.8.1968 г.

и за мъченията когато не можеха да публикуват и бяха
принудени известно време да бъдат работници
като при това успеха да не прекратят събиранията си!
Новото поколение вече е трезво ориентирано:
последните 40 години не съществуват и пред нас стои
ясно

и трудно бъдеще
несвързано с нищо

Ще бъде то - както го предчувствам - кратко

Скоро ще започне да се преобръща
като тенекия закачена на котешка опашка
вързана с какофоните на един разделен свят
между тези които печелели не спечелиха и сега търсят
къде е избягала победата

и тези които накрая опират пешкира заради всички
и винаги това са бедняците по целия свят

И ако не искат да се предадат

ще видим зор

и ние, сгушени зад печката

края на юли 1990 г.

Преводът е направен по: Egon Bondy. Dvě léta. Praha 1991.

Ne poprvé v životě
jsem nucen psát básně
které nejsou básně
Když jsem před čtyřiceti lety
chtěl sdělit mladým oblbovaným v ČSM
že sovětský režim je fašismus
tak jsem to musel říkat polopatě
Poesie je vážný úkol
a nemůže vždy přinášet jen krásu
Musí taky včas kopat lidi do prdele

9.10.1990

Не за пръв път в живота
съм принуден да пиша стихове
които не са стихове
Когато преди четиридесет години
исках да съобщя на оглупялата младеж от Комсомола
че съветският режим е фашизъм
трябваше да го кажа ясно и категорично
Поезията е сериозна задача
и невинаги може да носи само красотата
Трябва също навреме
да ритне хората по задника

9.10.1990

Преводът е направен по: *Egon Bondy. Dvě léta. Praha 1991.*

Превод от чешки: Стела Ковачева

Създаването на чехословашката федерация

Ян Рихлик

Недемократичният характер на режима на А. Новотни се чувства по-остро в Чехия, докато в Словакия по-болезнено се възприема премахването на словашките национални институции през 1960 година. У повечето словаци усещането за пълна зависимост от Прага и следователно за неравнопоставеност е твърде силно. Затова не е изненадващо, че именно словашкият въпрос в крайна сметка допринесе за принудителното оттегляне на А. Новотни както от длъжността на първи секретар на Чехословашката комунистическа партия (ЧКП), така и от президентския пост.

В увертюра към есенната криза се превръща скандалът, предизвикан от А. Новотни при посещението му в Словакия между 25 и 27 август 1967, когато той демонстрира госта грубо и нетактично отношение към словашките традиции. Кулминацията настъпва в град Мартин, където Новотни посещава *Матица Словенска*¹ и бива посрещнат от нейния председател Й. Пашек, който го моли за разрешение организацията сама да поддържа

¹ Матица словенска - словашка културно-просветна организация със седалище в гр. Мартин, създадена през 1863 г., полага основите на словашката наука, библиотечно и музейно дело. (Бел. прев.)

контактите със словаците в чужбина и да приема без намеса на цензурата техните публикации. Новотни рязко отхвърля тази молба с аргумента, че за

контактите с чужбина отговаря Чехословашкият комитет за връзки с чужбина в Прага и че неговата единна концепция е задължителна за всички. Последвалата размяна на мнения разгневява Новотни до такава степен, че той напуска преговорите и отказва да приеме подаръците, приготвени за него и съпругата му от представителите на *Матица словенска* (говори се, че Новотни се обърнал към съпругата си с думите: „Божка, не пипай нищо, прибираме се вкъщи!“). По-късно, когато подаръците заедно с извинителното писмо на Й. Пашек са изпратени по пощата, президентската канцелария отказва да ги приеме. Поведението на А. Новотни в Мартин се възприема от словашката общественост като обida към словашкия народ. Сред словашките членове на президиума и ЦК на ЧКП скандалът създава благоприятни настроения за отстраняването на Новотни, още повече, че и чешките реформаторски настроени комунисти също имат интерес от оттеглянето му. На заседанията на президиума на ЦК на ЧКП от 19 и 24 октомври 1967 г. и на заседанието на пленума на ЦК на КПЧ от 30 и 31 октомври 1967 г. първият секретар на ЦК на Словашката комунистическа партия (СКП) Александър Дубчек прави изказване срещу „съвместяването на партийни и държавни постове“, които са директно насочени срещу А. Новотни, заемащ едновременно постове на първи секретар на ЦК на ЧКП и на президент на републиката. Дубчек също така поставя въпроса за увеличаване правомощията на словашките институции, които според т.нар. социалистическа конституция от 11 юли 1960 г. са практически нулеви. Между Дубчек и Новотни се стига до остра размяна на мнения. Новотни обвинява Дубчек в служене на „тесни национални интереси“, или с други думи – в „буржоазен национализъм“, на което Дубчек реагира със специално изявление.

Новотни, който чувства, че губи позиции, използва посещението си в Москва по повод петдесетата годишнина от большевишката революция, за да получи подкрепата на Леонид Брежнев, но отсъствието му само засилва опозиционните настроения както сред населението, така и сред членовете на ЦК и на президиума. След конфликта с Дубчек, отслабил още повече позициите на Новотни, повечето секретари, членове на президиума и на ЦК тайно постигат съгласие относно необходимостта от отстраняването му. Става така, че когато на 5 декември Новотни иска публично да порицае Дубчек, Дубчек – сигурен в подкрепата на партийното ръководство – открито се изказва срещу него. Освен това зад Дубчек на 8 декември застава и президиумът на ЦК на СКП (с изключение на председателя на Словашкия национален съвет М. Худик, който е приближен на Новотни), а Л. Брежнев, който същия ден тайно пристига в Прага, отказва да подкрепи открито Новотни.

От 11 декември президиумът на ЦК на ЧКП заседава практически непрекъснато, при което се оформят два лагера – за Новотни (А. Новотни, Й. Ленарт, М. Худик, Б. Лашовичка, Б. Шимунек и кандидат-членовете на президиума А. Канек и М. Пастиржик) и срещу Новотни (Й. Хендрих, Д. Колдер, А. Дубчек, О. Черник, Й. Долански и секретарите на ЦК на ЧКП Л. Щроугал, В. Коуцки и Ш. Садовски). Очевидно разделителната линия не е обусловена от националния фактор, защото Новотни е подкрепен и от словаците Худик и Ленарт, а повечето от неговите противници всъщност са чехи. Същевременно във връзка с последващия развой се вижда, че сред противниците на Новотни са и някои бъдещи нормализатори (Д. Колар, Л. Щроугал), т.е. става дума за едно твърде хетерогенно течение. След продължилото три дни заседание в президиума възниква патова ситуация – 5 гласа „за” и 5 гласа „против” Новотни (секретарите и

кандидат-членовете на президиума нямат право на глас). Истинският сблъсък на двата лагера се осъществява в ЦК на ЧКП, който заседава между 19 и 21 декември. На 21 декември заседанието на ЦК на ЧКП е прекратено, като президиумът заедно със сформираната консултативна група е натоварен до възобновяването му през януари 1968 да подготви предложение за разделение на постовете и да издигне подходяща кандидатура за поста на първия секретар. На възобновеното на 3 януари 1968 заседание Новотни констатира, че до този момент не е намерен подходящ кандидат и че от ЦК зависи кога ще вземе решение за разделяне на постовете. В крайна сметка на 5 януари 1968 той се оттегля от поста и на негово място за първи секретар е избран Александър Дубчек. За това, че по време на дискусията членовете на ЦК са говорили за демократизация, а словашките членове са направили критични изказвания във връзка със ситуацията на Словакия, обществеността научава чак в края на февруари и началото на март, когато информацията „прониква” отвъд затворения кръг на висшите партийни функционери. В официалното комюнике, публикувано на 6 януари във в. „Руде право”, за демократизация изобщо не се споменава. А по отношение на държавното устройство комюникето включва следния мъгляв пасаж: „Централният комитет отчита, че правителството и президиумът на Словашкия национален съвет ще представят на централния комитет на партията предложения за усъвършенстване на дейността си, изхождащи най-вече от новата система на управление на базата на обсъжданията и предложенията от декемврийското и януарското заседание на ЦК на ЧКП”. В решение, което не е публикувано, на правителството и президиума на Словашкия национален съвет (СНС) се възлага да подготвят конкретни предложения за „усъвършенстване” на дейността на словашките национални органи.

Но въпреки всичко януарският пленум стартира процеса на демократизация на обществото. На 4 март президиумът на ЦК на ЧКП взема решение за премахване на предварителната цензура. И ако в Чехия обществената дискусия по страниците на вестниците засяга преди всичко демократизацията, то в Словакия доста бързо на предна линия излиза въпросът за мястото на Словакия в Чехословакия. По този начин отново се проявява фактът, че чехите възприемат безрезервно Чехословакия като своя държава, докато словаците не се чувстват удовлетворени в съществуващата форма на държавно устройство. Развоят в Словакия има едно твърде важно последствие: лозунгът за защита на националните интереси дава възможност за привидно обединение на реформаторски настроени комунисти и консерватори. Така възниква опасността, че контролът над националното движение и федерализацията ще се поеме от неосталинистите, които ще я лишат от демократичното ѝ съдържание. Както доста скоро става ясно, тази опасност е напълно реална. На заседанието на ЦК на СКП, състояло се на 22 и 23 януари, Васил Биляк информира за януарския пленум в Прага, като изобщо не споменава за курса към демократизация, съсредоточавайки се само върху критиките по отношение на Новотни и въпросите, свързани с държавното устройство. Биляк критикува също председателя на СНС М. Худик, който като приближен на Новотни е един от малкото словашки противници на федерализацията. В крайна сметка В. Биляк е избран на мястото на А. Дубчек за генерален секретар на ЦК на СКП. Други кадрови промени не са направени и дори противно на очакванията като член на ЦК не е кооптиран Густав Хусак, смятан тогава за опасен интелектуалец и демократ. Безспорно в този период идеята за федерация е много популярна в Словакия. В трибуна на федералистите се превръща СНС и по-точно неговият президиум. На

17 януари М. Худук информира, че президиумът на ЦК на ЧКП взема предвид това, че СНС директно ще ръководи народните съвети. Освен това той съобщава също, че през февруари Националното събрание ще одобри конституционна промяна, която ще позволи на СНС да приеме закон, определящ Братислава за столица на Словакия. По време на дискусията се изказва депутатът Гайдошик, който призовава да се възстанови т. нар. съвет на пълномощниците, т.е. словашкото правителство. На 12 февруари 1968 г. президиумът на СНС взема решение за провеждане на консултативна среща, осъществила се на 26 февруари. Докато през януари депутатите са все още твърде предпазливи и остават в рамките на платформата за разширяване правомощията на СНС, зададени от решенията на партийните органи, то февруарската дискусия вече е доста по-различна. Депутатът Мамей Лучан, по-късно вицепремиер във федералното правителство по време на нормализацията, например казва: „Трябва съвсем ясно да формулираме крайната си цел и директно да заявим към какво се стремим – към запазване на асиметричния модел (т.е. към обикновена автономия – бел. авт.) или към установяване на симетричен модел, с други думи – към федерация”. В края на своето изказване Лучан заявява: „Словаците не са доволни от това решение (т. е. асиметричното, унитарното – бел. авт.), но чехите виждат в него въплъщение на своята идея за гържавност и това е един от аргументите срещу установяването на симетричния модел. Чешкият партньор все още не е готов да го приеме.” А П. Солотка, дългогодишен министър-председател на словашкото правителство по време на нормализацията, задава реторичен въпрос: „Възможно ли е чисто теоретично да изразя принципа на равнопоставеността, ако заявя, че у нас ще съществуват словашки национални органи, а другият партньор няма да има свои, защото съществуващите ще изпълняват и

функцията на общ/централен национален орган?” Програмата за действие, предложена от ЧКП на 26 февруари, включва два етапа в промяната на държавното устройство, като вторият, сравнително отдалечен във времето, етап допуска като възможност създаването на федерация. За първи път чешката експертна общност се сблъсква с идеята за федерация в началото на март. Председателството на СНС заседава на 6 и след това на 11 март. Материалът, предоставен на експертните комисии, предполага два етапа в решаването на въпросите, свързани с държавното устройство. Първият етап би трябвало да започне на 1 януари 1969 и да възвърне на Словакия позициите от периода между 1945 и 1946 година, т.е. преди третото пражко съглашение. В рамките на този етап наред със СНС като законодателен орган се предвижда създаването на колективен изпълнителен орган, наречан Съвет на пълномощниците, т.е. на министрите на Словакия. Разделението на правомощията между централните и словашките държавни органи следва да се уреди от специален конституционен закон за мястото на Словакия, в който правомощията на общодържавните органи трябва да бъдат изрично посочени. Вторият етап се предвижда да започне след XIV конгрес на ЧКП (през 1970), който трябва да подготви необходимите конституционни промени и цялостната демократизация на Чехословакия. В рамките на бъдещата нова конституция се предвижда промяна в статута на Словакия на базата на федералното устройство. Предвижда се също така Словакия да има собствен Върховен съд и Главна прокуратура. В последвалата дискусия депутатите изразяват принципно съгласие с предложените промени, като добавят и още някои, свързани напр. с увеличаване броя на словаците в състава на централните органи и др. Накрая се създава редакционна комисия, която обобщава предложенията и

формулира принципите, залегнали в решение №38/1968. Споменатото решение е подготвено за сесията на СНС, насрочена за 14 и 15 март. Худук изпраща до СНС писмо с оставката си, която обаче по предложение на депутата Ондрей Клокоч не се приема, а Съветът сам освобождава Худук от председателския пост. На 15 март сесията продължава. Сформираната предния ден комисия излага проект за станoviще по решение №38/1968 на Съвета. Този проект надхвърля значително рамките на споменатото решение, тъй като посочва федерацията като единствено приемлив за словациите вариант и предлага незабавно започване на подготовката за промяна на държавното устройство:

Изразявайки вниението на широките народни маси и съзнавайки отговорността си към тях и към цялата Чехословацка социалистическа република, Словацкият национален съвет констатира, че досегашният асиметричен модел, който принципно не е способен да изрази и да гарантира държавноправните отношения между двата равнопоставени народа, [...], за двадесет и три годишното си прилагане в държавноправната и политическата практика в Словакия е натъгано дискредитиран и не само че не укрепва единството на републиката, но и видито го разрушава. Поради това към него не съществува доверие като към форма на държавно устройство, изразяваща равноправните отношения между нашите два народа въз основа на принципите на равенството, самоопределението и националния суверенитет.

В името на разцвета на социалистическото общество, в името на укрепването на единството на чехословацкия народ и на доверието му в управлението на Чехословацката комунистическа партия е необходима дълбока промяна във формата на държавно управление, уреждаща отношенията между чешкия и словацкия народ. Словацкият национален съвет изтъква необходимостта от приемане на социалистическото федерално устройство като форма, отговаряща на марксистко-ленинските принципи на

националната политика, както и нуждата от започване на подготовката за въвеждане на тази форма още в периода на подготовка на XIV конгрес на ЧКП.

Словашкият национален съвет приема това предложение. На 19 март неговият президиум започва преговори по въпросите на държавното устройство с президиума на ЦК на СКП, който подкрепя предложението за федерация. Въпросът за държавното устройство става част и от програмата за действие на ЧКП, одобрена на пленума на ЦК на ЧКП от 5 април 1968. Пасажът от програмата за действие, засягащ държавното устройство, е следният: *В името на разцвета на нашето социалистическо общество, в името на укрепването на единството на чехословашкия народ и на доверието му в управлението на Чехословашката комунистическа партия е належащо да се постигне принципна промяна в държавното устройство и да се осъществят съответните конституционни промени. С цялата си сериозност се очертава необходимостта от признаване на предимствата на социалистическото федерално устройство като призната и изпитана форма на съжителство на равноправни народи в обща социалистическа държава.*

Включването на въпроса за федерацията в програмата за действие задава необходимата рамка за подготовка на промените в държавното устройство. Същевременно започват да стават реалност и опасенията, че в Словакия идеята за федерация ще бъде използвана срещу курса към демократизация. Васил Биляк информира ЦК на СКП за априлското заседание на ЦК на ЧКП, одобрило програмата за действие, като отново пренебрегва въпросите, свързани с демократизацията, и се съсредоточава върху проблемите на държавното устройство. Предложението за програма за действие на СКП се разработва самостоятелно и е готово през май 1968 г. В рамките на дискусията наред с другите се изказва поетът Войтех Михалик, който пръв споменава за

конфедерация и призовава тя да стане факт преди петдесетата годишнина от създаването на Чехословакия, т.е. преди 28 октомври 1968 г., както и икономистът Виктор Павлинда, който настоява за икономическа и политическа федерация. Павлинда критикува позицията на проф. Ото Шик за общогържавна икономическа интеграция. В крайна сметка ЦК на СКП приема „Становище за гържавноправното уреждане на отношенията между чешкия и словашкия народ”, което изисква незабавно (до края на юни) да се изработи и приеме конституционен закон за симетричното, т.е. федералното гържавно устройство.

На 8 април новият президент Лудвик Свобода (избран на 30 март) назначава ново правителство с министър-председател Олдржих Черник. Сред заместниците му са двамата основни поддръжници на федералното устройство в Словакия Петер Солотка и Густав Хусак. Новото правителство оповестява програмата си на 24 април, като в нея се присъединява към идеята за федерация. На 14 май след заседание на ЦК на ЧКП, посветено на този въпрос, Густав Хусак изработва проект за създаване на правителствена комисия за подготовка на федералното устройство, в рамките на която се обособяват две експертни подкомисии – конституционна и икономическа. На 15 май Хусак в качеството си на вицепремиер представя проекта на правителството, което го приема. Комисията включва представители на политическите партии от Националния фронт, на Словашкия национален съвет, на Националното събрание, на обществените организации, а също и експерти. Състои се от 75 членове. Председател на комисията на 21 май става министър-председателят Олдржих Черник. Решителна роля играе обаче не самата комисия, а нейната тридесетчленна конституционна подкомисия, съставена паритетно от чешки и словашки експерти и политици и

включваща двама представители на моравските области. В рамките на тази комисия, чийто председател е Густав Хусак, се разиграват най-важните сблъсъци, свързани с конкретните принципи на федералното устройство.

Основа за преговорите в конституционната подкомисия става проектът, изработен от комисииите към Словашккия национален съвет и най-вече от неговата конституционна комисия, чийто председател е професорът по конституционно право Карол Лацо. Тази комисия в твърде кратък срок (до края на април) изработва цялостен проект, който след като бива одобрен от словашките органи, се предоставя на конституционната подкомисия към правителствената комисия като практически готов документ. Съгласно този проект Чехословакия се състои от две републики, всяка от които има свой парламент, наречен Национален съвет и собствено правителство. На двете правителства и двата парламента стоят общи федерални органи с ограничени делегирани правомощия. За да се предотврати доминацията на чешкото мнозинство над словашкото малцинство, следва федералните органи, в това число и правителството, да бъдат оформени паритетно, т.е. да се въведе система от държавни секретари, представляващи винаги другата република. Проектът предвижда федералният парламент и федералното правителство да действат въз основа на консенсус между чешките и словашките депутати и съответно министри, т.е. предвижда се забрана на майоризацията.

Чешките членове на конституционната подкомисия са изненадани от проекта и им отнема известно време, за да подготвят свое предложение. Макар че идеята за федерация и съответно необходимостта от създаване на чешки национални институции като огледално съответствие на словашките не се поставя под съмнение от чешка страна, колебания буди принципът на абсолютен паритет и

обхватът на принципа, забраняващ майоризацията. Така в рамките на подкомисията през юни 1968 се оформят два конкурентни проекта за федерално устройство. Първият е изработен от специалистите по конституционно право Зденек Ичински и Иржи Гроспич. Техният проект за т.нар. ограничена федерация предполага относително широки правомощия за федералните органи и ограничаване на забраната на майоризацията само по отношение на въпросите, засягащи промените в конституцията и мястото на Словакия, или с други думи – по отношение на националополитическите въпроси. Според този проект законодателната власт е в ръцете на Федералното събрание (състоящо се от една или две камари), а изпълнителната – в ръцете на федералното правителство, включващо сравнително голям брой министерства. Проектът на Ичински и Гроспич решително отхвърля паритета на чешките и словашките представители във федералното правителство и във всички федерални органи. Двамата автори защитават своя проект с аргумента, че словашкото предложение за паритет всъщност означава право на вето на словашкото малцинство срещу чешкото мнозинство. Освен това те изтъкват, че словашкото предложение за консесусно решаване на спорните въпроси във федералните органи не предвижда какво следва, ако не се постигне консенсус, и по този начин застрашава функционирането на държавата и създава опасност от перманентни кризи, които могат да доведат до разпаг. Срещу тези твърдения словашката страна реагира с аргумента, че за функционирането на държавата и за запазването на единството ѝ решаващо значение има политическата воля на чешките и словашките представители, а не наличието на формални гаранции. Вторият проект, рагващ се на по-малка подкрепа, чийто автор е Иржи Богушак, лансира идеята за т.нар. свободна федерация, и по-късно неправилно се характеризира като

проект за конфедеративно устройство, което обаче не съответства на същността му, тъй като и според него двете републики не представляват самостоятелни субекти на международното право. Вторият проект предвижда еднокамарно Национално събрание, съставено от 100 депутати, като всяка република излъчва половината от тях (начинът, по който се избират тези депутати, републиките определят сами). Според този проект Национално събрание взема отношение по въпроси, предварително договорени от двете републики, като същите правомощия в сферата на изпълнителната власт има федералното правителство. Словашките членове на правителствената комисия отхвърлят и двата проекта. Проектът за „ограничена“ федерация според тях е незадоволителен. Срещу проекта на Богушак реагират преди всичко словашките членове на икономическата комисия, тъй като той не отделя достатъчно място за програмата, насочена към завършване на процеса, насочен към икономическо изравняване на Словакия с Чехия. Освен това свободната федерация съдържа в себе си опасността от разделяне на Чехословакия, което през 1968 г. словашките комунисти не желаят.

Съществуването на федерация изисква в Чехия да бъде създаден орган, подобен на Словашкия национален съвет, а именно – Чешки национален съвет (ЧНС). Чешките членове от конституционната подкомисия не възразяват срещу това. Цялостната философия на словашкия проект, според който двете формално независими държави делегират част от правомощията си на общата федерална държава, предполага също така създаването на федерацията поне формално да стане по инициатива на двата национални съвета.. Поради това Чешкият национален съвет следва да бъде създаден посредством специален конституционен закон и да бъде „избран“ от Националното събрание, тъй като провеждането на редовните избори е отложено от

пролетта на 1968 за следващата 1969 година. На 24 юни 1968 г. проектът на конституционния закон за подготовка на федеративното устройство на ЧССР влиза в дневния ред на 23-тата сесия на Националното събрание, което го одобрява като конституционен закон № 77/1968. Този закон обновява забраната на майоризацията, валидна по време на Първата република и след 1945 г. и премахната на 16 април 1948. Това означава, че при приемането на конституционни закони, засягащи държавното устройство, чешките и словашките депутати гласуват поотделно и че за приемането им е необходимо квалифицирано мнозинство на двете части на парламента (чл. 1). Задачите, свързани с подготовката на федералното устройство, се изпълняват от двата национални съвета (чл. 2). Броят на членовете на ЧНС се определя от Националното събрание, което избира ЧНС сред своите депутати и сред известни обществени фигури. (чл. 4). ЧНС също получава правото да попълни своя състав с видни представители на обществения живот (чл. 6). Изборът на ЧНС се провежда на 10 юни. Избрани са 150 депутати, за председател на първото заседание на ЧНС е избран Честмир Цисарш.

Окончателният вариант на конституционния проектозакон за чехословашката федерация се определя на заседание на правителството от 26 юли, което решава да се реализира проектът за Национално събрание, състоящо се от две камари. Според него едната камара, Народната камара, включва към 200 депутати (броят им подлежи на корекция), избирани пропорционално на територията на цялата държава, другата камара – Камарата на нациите, е съставена от 110 депутати, които се избират пряко и по равно във всяка една от републиките или са делегирани също по равно от националните съвети. Проектът предвижда равнопоставеност на двете камари, които трябва да разглеждат всички федерални закони.

Правителството отхвърля механичния принцип на паритета в броя на министрите, но приема предложението за държавните секретари. Броят на министерствата е предвидено да се определи допълнително. Според тези принципи правителствената комисия трябва да състави окончателен проект на конституционния закон. На 7 август този проект е обобщен в 22 точки. Решението на спорните въпроси в повечето случаи е свързано с изключването им от проекта и отлагането им за следващи преговори.

Успехът на федерацията е невъзможен и без федерализация на ЧКП. Това означава, от една страна, СКП да стане относително независима партия и от друга – да се създаде неин чешки партньор – Комунистическа партия на Чехия (КПЧ). По този въпрос ЦК на ЧКП заседава на 29 май и 1 юни 1968. В заключителния документ от това заседание се говори за подготовка за създаване на чешки национални органи (Чешки народен съвет) и се препоръчва „да бъде одобрено създаването на комисия от партийните органи в Чехия, която да вземе участие в изготвянето на принципите на изграждане на партията в условията на федерация”. Предвижда се комисията да включва представители на всички чешки областни партийни организации, като всеки областен комитет делегира трима членове. За председател на комисията е посочен секретарят на ЦК на ЧКП, крайният консерватор Алоис Ингра. Ситуацията е такава, че разделението на ЧКП поставя под въпрос принципа на т.нар. демократически централизъм и затова Ингра – вероятно под влияние на Москва – умишлено саботира работата на комисията. С изграждането на Чешката комунистическа партия на практика се заемат реформаторски настроените прогресивни чешки комунисти Й. Шпачек и М. Вацулик, както и политиците, свързани с Градския комитет на ЧКП в Прага (Б. Шимон и др.).

Проектът за федерализация на партията е оповестен на 10 август 1968 като част от предконгресната дискусия за новия партиен устав. Според този проект ЦК на ЧКП (в словашката версия – ЦК на ЧСКП) има право да взема решения по точно определени въпроси, като и тук се въвежда забраната на майоризацията при решаване на националнополитическите въпроси. По въпросите, засягащи отделните републики, решения вземат централните комитети на СКП и КПЧ и техните президиуми. Предвижда се и възможност за съвместни заседания на президиумите и съответно на централните комитети на воевете партии.

Всички материали, свързани с федерацията, най-напред са обсъдени от президиума на ЦК на СКП и след това, на 13 август, и от президиума на ЦК на ЧКП. Президиумът решава материалите да бъдат доработени и представени за обсъждане на правителството и на ЧНС в срок, който да позволи окончателният вариант да бъде разгледан и одобрен на XIV извънреден конгрес на ЧКП (а преди това и на конгреса на СКП в края на август). До това обаче не се стига, тъй като на 21 август 1968 Чехословакия е окупирана от съветската армия и армиите на другите страни членки на Варшавския договор.

Веднага щом ситуацията се успокоява и в началото на септември съветските войски се изтеглят от градовете, въпросът за федералното устройство отново се връща на дневен ред. Подготовката на федерацията има и компенсаторен смисъл – да създаде у словашкото население илюзията, че ще бъдат удовлетворени поне част от реформистките искания. Първата крачка към създаването на федерацията след августовската окупация е направена на 4 септември, когато в Братислава пристига делегация на ЧНС, ръководена от неговия председател Честмир Цисарш. Целта на делегацията, посрещната от председателя на Словашкия национален фронт Самуел (Само) Фалтян, е да

договори състава на общите комисии, които трябва да изработят окончателната версия на законовия текст по членове и алинеи. На 5 септември 1968 ЦК на СКП приема проекта, съдържащ основните принципи на конституционния закон за чехословашката федерация, и изразява желанието специализираната комисия възможно най-бързо да подготви окончателния текст, за да може законът да бъде приет в навечерието на 28 октомври. Ден по-късно с този проект се занимава и СНС, като формулира някои забележки. Същевременно по смисъла на конституционен закон №77/1968 за подготовката на федералното устройство СНС увеличава състава си с 50 депутати. На същия ден, 6 септември 1968, министър-председателят Олдржих Черник съобщава на президиума на ЦК на ЧКП, че в името на вътрешната консолидация на държавата „правителството е предприело мерки за възобновяване на работата по подготовката на проекта за държавното устройство на чехи и словаци”. Президиумът не възразява, но изисква решаването на определени процедурни въпроси. Чешките реформаторски настроени комунисти възнамеряват да използват подготовката за федерално устройство, за да наложат свикването на учредителен конгрес на КПЧ и на нов XIV конгрес на ЧКП с аргумента, че само тези конгреси имат правото да одобрят федерацията. Делегати на конгреса на КПЧ се предвижда да бъдат делегатите на XIV конгрес, избрани на територията на Чехия. Словашките членове на президиума нямат възражения в това отношение. Определя се и дата на провеждане на учредителния конгрес на КПЧ – 14 октомври или в случай на необходимост – 30 септември 1968. След като разбира за плановете за свикване на конгрес на КПЧ, Москва веднага проявява своето неудовлетворение. Това става по всяка вероятност още на 10 септември, когато в Москва на кратко посещение пристига чехословашка правителствена делегация, водена от

Олдржих Черник. Москва не е против идеята за федерация, но при условие, че става дума за „социалистическа федерация“, т.е. за федерация от съветски тип. Федерализацията на ЧКП обаче е напълно неприемлива за съветското ръководство, тъй като противоречи на принципите на демократичния социализъм. Москва също така отхвърля идеята чешките делегати на XIV конгрес да съставят учредителния конгрес на КПЧ, тъй като по този начин в нея ще влязат реформаторите.

Възможно е Г. Хусак и останалите словашки функционери да са изпитвали известни опасения, че в условията на настъпващата „нормализация“ въпросът с федерацията ще бъде отложен за неопределено време. Във всеки случай Хусак настоява политическото решение да не се отлага за XIV конгрес и конгреса на КПЧ. Президиумът на ЦК в крайна сметка приема словашкото искане законът да бъде обнародван в навечерието на 28 октомври. Проектът трябва бързо да бъде обсъден от Чешкия национален съвет, Словашкия национален съвет, правителството и президиума на Националното събрание.

Спорните моменти в проектозакона за федерацията следва да се решат на общо заседание на президиумите на Чешкия и Словашкия национален съвет в Прага на 1 октомври и в Бърно на 2 и 3 октомври. Но съгласие по всички спорни въпроси така и не се постига. На 4 октомври Чешкият и Словашкият национален съвет обсъждат проектозакона паралелно. Словашката страна внимателно обмисля гаранциите срещу майоризацията, които са свързани не само с формулирането на забрана, но и с изискването всички закони да бъдат разглеждани и в двете камари, т.е. в Народната камара и в Камарата на нациите, в която чешката и словашката страна имат паритетно представителство. ЧНС по същество е изразил съгласие с това изискване, след като вече е приел предложението за двукамарен парламент, същевременно обаче чешката страна

предлага депутатите в Камарата на нациите да бъдат избирани от националните съвети, докато словашката настоява за преки избори. Освен това ЧНС изисква компетенциите на федералните органи да не се изброяват в конституционния закон, а в отделен закон, който да бъде обсъден и приет допълнително. СНС обаче настоява тези компетенции да бъдат изрично посочени в закона за федерацията. Тъй като при преговорите не се постига единодушие, националните съвети решават, че ще предадат на съответните комисии на Националното събрание общ проект, в който спорните въпроси ще бъдат представени с вариантни решения.

Като база за обсъждане в Националното събрание обаче е приет проектът на правителството. В последната му версия от 17 октомври изборите за Камарата на нациите са непреки (ал. 3), а правомощията на Федералното събрание се определят само илюстративно, което позволява тяхното разширяване (ал. 34, чл. 1). На 23 октомври СНС внася възражение срещу проекта на правителството и продължава да настоява за удовлетворяване на своите искания. При обсъжданията в парламентарните комисии и най-вече в конституционната комисия се стига до обединяване на становищата на правителството, на Чешкия и на Словашкия национален съвет: чешката страна приема идеята за преки избори за Камарата на нациите с уговорката, че до изборите (планирани за 1969 година) депутатите в нея ще бъдат избрани временно от националните съвети (съставени от депутатите на досегашното Национално събрание). Чешката страна приема и изричното изброяване на федералните министерства, чийто брой е намален, но от друга страна, са добавени федерални комисии с паритетен състав, отговарящи за редица сфери на държавното управление.

На 27 октомври 1968 година на своята 28-ма сесия Националното събрание в Прага приема конституционния

закон за чехословашката федерация (Закон № 143/1968) заедно с конституционния закон за правата на националните малцинства (Закон №144/1968). На 30 октомври двата закона са тържествено подписани в Братислава от президента Л. Свобода, председателя на Националното събрание Сърковски и министър-председателя Черник. Те влизат в сила от 1 януари 1969 г. Принципите на конституционния закон №143/1968 остават в действие до разделянето на Чехословакия през 1992 г.

Словаците възприемат федерализацията на Чехословакия като осъществяване на стремежа си за създаване на собствена държава и за самостоятелно управление в рамките на по-голямата чехословашка държавна цялост. Не след дълго обаче те се сблъскват с голямо разочарование. В условията на нормализация федерацията, предполагаща значителна децентрализация на властта, се оказва в конфликт с принципа на демократичния централизъм, изискващ нисшите властови нива безусловно да се подчиняват на висшите. Поправките в конституционния закон, осъществени през декември 1970 (Закон №125/1970), превръщат първоначалния проект във федерацията „на хартия”, тъй като независимо от правните гаранции всички политически въпроси се решават от федералните органи, т.е. от стоящия над тях президиум на ЦК на ЧКП в Прага. Принципът „словашките въпроси се решават в Словакия” остава нереализиран, а и в условията на нормализацията това едва ли би било възможно. Но и в този си вид федерацията има определени предимства за словаците с оглед на бъдещия развой. В Братислава се създават словашки институции, които, макар и подчинени на институциите в Прага, във всеки един момент биха могли да започнат да функционират като институции на една самостоятелна държава.

Λυμεπαμπα:

Zdeněk Jičínský: Vznik České národní rady v době Pražského jara a její působení do podzimu 1969. 2. Vyd., Praha 1990.

Václav Kural a kol.: Československo roku 1968. I. díl. Obrodný proces. Praha 1993.

Vojtěch Mencl a kol.: Československo roku 1968. II. díl. Počátky normalizace. Praha 1993.

Vilém Pithart: Osmašedesátý. 2. vyd., Praha 1990.

Jan Rychlík: Češi a Slováci ve 20. století. Česko-slovenské vztahy 1945-1992. Bratislava 1998.

Jozef Žatkuliak: Federalizace československého štátu. Vznik česko-slovenskej federácie roku 1968. Prameny k dějinám československé krize v letech 1967-1970. 5/1, Praha-Brno 1996.

Превод от чешку: Михаела Кузмова

1968 година – изпит за демократично мислещите в България

Интервю на Любомила Соленкова с Александър Димитров

Преди 40 години Източният блок е разтърсен от нахлуването на войските на Варшавския договор в Чехословакия. Реформите, започнати от Александър Дубчек, избран за лидер на Чехословашката комунистическа партия на 5 януари 1968 г., за „социализъм с човешко лице“, за повече свобода на гражданите, премахване на цензурата в медиите, освобождаване на политическите затворници и т.н., са смазани. Този процес, наречен „Пражка пролет“, и неговото потушаване остава завинаги в историята. Той се приема и като своеобразен изпит пред демократично мислещите хора в социалистическия лагер. В тази връзка напоследък в България се заговори, че именно нашият комунистически лидер Тодор Живков е инициаторът на тази агресия срещу реформите и народа на Чехословакия. Но това ли е най-важното, с това ли искаме да ни запомни светът? Вярно, че ние българите често търсим и изтъкваме нашите лоши страни, нашите лоши действия, и забравяме да се гордеем с постигнатото или направеното от отделните хора. Това трябва да се промени! Трябва да покажем положителните тенденции и действия в

развитието на българския народ. Пражката пролет ни предоставя една от многобройните такива възможности. Българинът **Александър Димитров** е един от организаторите на протестите срещу нахлупането на войските на Варшавския договор в Чехословакия през 1968 г. Роден е преди 60 години в София. През 1967 г. влиза в Софийския университет, специалност История, с амбицията по-нататък да работи като историк. Но събитията от 1968 г. променят завинаги съдбата му.

III. Какво представлява Сашо? – Рус, също с големи и дълги бакеворди, ходи обикновено с ковбойски панталони. Сашо се смята за марксист. Но смята, дори е убеден, че марксизма и комунизма не е приложен в България така, както трябва. "Това не е комунизъм" – казва той. Сашо признава Лезин за голям ум, дори понякога го дава за пример. Самият Сашо е много умен, схватлив, умее да разсъждава. Скоро ще има някакъв изпит по английски език.

Факсициплатата в текста са взети от „Сведение от ДВ „Стриков“ до Държавна сигурност

Днес той заявява: „Аз и някои мои колеги не можехме да не бъдем съпричастни към този процес, защото това, което ставаше в Чехословакия и това, против което чехите се обявиха, беше и наш проблем. Постепенно се оформи една групичка – аз, Едуард Генев и Валентин Радев като ядро, но ни симпатизираха и други. Например Мария Тодорова, чийто баща беше председател на БАН тогава, Стайко Трифонов, по-късно професор по история, дори Чавдар Найденов, който беше паеменник на Георги Давянов. Всички ние писахте, че така повече не може да продължава и наложенят застои пречи на цялото българско общество, независимо от социалната му позиция. Допускахме, че нещата постепенно ще се променят не само от нас, като разбира се, инициативата ще бъде на ръководството на Съветския съюз в Москва. Това, което всъщност стана 20 години по-късно. Но когато руснаците влязоха в Чехия, за нас и специално за мен беше

*един личен удар, убийство на бъдещето ни в някакво нормално общество.” За тази си позиция на 21 август 2008 г. Ал. Димитров получава медала „Карел Крамарж” от чешкия премиер Мирек Тополанек. Въпреки всички несгоди, произтекли от нея, веднага след промените, настъпили в България след 10 ноември 1989 г., Ал. Димитров възстановява правата си на студент и завършва История. Междувременно участва в политическите събития в България. През 1991 е избран за общински съветник, става председател на Комисията за култура към Столичния общински съвет. В голяма степен нетопалитарните названия на улиците в София днес се дължат на него (Гоце Делчев, Витоша, Цариградско шосе, Любляна и т.н.). При това положение му остава повече време да се занимава, с това, което е искал цял живот – Историята. Дописва тритомния си труд „История на 50 века”, който изисква огромна работа и познания. Сега пише следващата си историческа монография. За днешния ден споделя, че *„днес най-много ме тревожи свивът в културата на българина. Единствено тя ни е останала след като нямаме държава и нямаме национални претенции. Това, което е най-съществен атрибут на нашето общество, е българската култура, българският език, а те в днешно време са придобили дъбоко провинциален, трагичен вид. Как да приема използването в Народното събрание на сърбизма „питане” (на български е „въпрос”, „запитване”), постоянната подмяна, дори на академично ниво, на глагола „става” с думата „случва”, дошла от жаргона на гимназистките, и т.н.”**

На въпроса **как е възникнала идеята да се подкрепят реформите в чешкото общество, за начина, по който, заедно с Едуард Генев и Валентин Радев, са направили публично достойние исканията си, Ал. Димитров** отговаря: *„Миналата година през август, когато ме поканиха в Чехия, бях награден с орден „Крамарж”, чехите изразяваха благодарността си към българските, полските, руските и други*

дисиденти, които са подкрепили техните действия. Но всъщност подкрепата не беше за чешкия народ, подкрепата беше за идеята и принципите, които чешкият народ си позволи да започне да осъществява. И може би младите не си спомнят, но във всички страни от Източния блок имаше стандартизирана политика за спазване на личността. Чехите въстанаха точно срещу нея. И разбира се, намериха подкрепа в цяла Източна Европа, защото това беше злокобният стандарт на тоталитарната политика на Съветския съюз. Ако това беше станало в друга страна, например Полша, ние пак бихме го подкрепили. И освен това самата чешка стратегия беше отаично конструирана. Чехите не се обявяваха срещу модела на съветския комунизъм – марксизъм. Те не поставяха искане за връщане на собствеността, не искаха да наказват виновници. Те просто желаеха реалното осъществяване на това, което комунистическите правителства заявяваха, т.е. това, което по-късно Харта 77 направи етикета – правата, произтичащи от законите, трябва да бъдат прилагани. Хареса ни идеята, позицията, стратегията, и започнахме. Така не мислехме само ние. Мислели са го поне 70-80 процента от интелигенцията на България, но те не го заявиха. Докато ние, по-млади и необвързани с някакво тинало, се опитахме да тръгнем сред хората. Започнахме в курса по история, където студентите бяха политически по-подготвени, т.е. имаха изградено някакво политическо мислене. Сега се появяват твърдения, че нашите действия, както и тези на излезлите на Червения площад, в Полша и т.н. са били повлияни от протеста на младежите в Западна Европа. Но всъщност разликата е качествена. Младежите в Западна Европа имаха всичко и искаха още повече. Ние искахме само нещо, което е наше, което ни принадлежи. Ние искахме нашата свобода, която спяхахме, че ни трябва и на нас, и на нашето общество, за да може личността да се развива нормално, да не се фортира едно стадо, което слуша и не произвежда. Опитахме се да направим анализ на чешкото и българското русофиство. Изводът бе, че чехите очакват взаимно уважение, а при нас бе циганското „Обичам те, бате!“

Развивайки тезите за промени в рамките на това общество, които ще го направят ефективно и произвеждащо, намерихме съпричастие и без да си даваме много усилия, успяхме да постигнем настроение в подкрепа на протеста в Чехословакия. След това през май българските управляващи застанаха срещу Дубчек, а пък ние имахме изпити. Стягахме, че това са временни постановки, защото, макар че Чехословакия не беше решаващ фактор в Източния блок, тя правеше нещо нормално за разлика от другите, а и самата логика на чешките събития подсказваше, че рано или късно демократизация трябва да има. Като гръм от ясно небе дойде интервенцията на 21 август. Въпреки че ни подготвяха, ние просто не искахме да повярваме, че върхушката на „Великия Съветския съюз“ може да тръгне срещу историята. По това време бях на море. Върнах се в София. И след като научихме за масовата съпротива на чехите, без жертви, с показване на неодобрение от страна на целия народ, започнахме да се организираме. Защо? По три причини: първо, да покажем, че българският народ все пак е жив; второ, да покажем на властите, че заявената „всенародна подкрепа“ липсва; и трето, да накараме хората да защитят интересите си. Решихме, че най-правилният начин е да разпространим позиви. В тях използвахме два подхода: пряко обвинение срещу виновните за агресията в Чехия и подкрепа на руските дисиденти, които излязоха на Червения плаца. Показахме на хората, които влизаха в досег с призива ни, че не само в България, но и във „Великия Съветски съюз“ част от хората не подкрепят реакционната политика на своите правителства. Към позивите беше прибавен и призивът на Юлиус Фучик „Хора, бдете!!!“, с което искахме да направим паралел между неговите противници – нацистите, и сегашните – комунистите.”

Първия текст: цитирам почти дословно:

„На 10.X. бяха осъдени петима съветски патристи /или комунисти, не мога да си спомня точно/ на тежки присъди, затова, че излязоха в защита на СССР“!!

Хора бдете!!!” – това ще бъде написано с по-големи букви отгоре на текста от едната страна на листа.

Втория текст: имаше приблизително същото съдържание /за петимата съветски граждани, които направиха демонстрация на "Червения площад" на 25 август/, но отдолу имаше изречение, което трябваше да се приеме като призив от този, който чете позива:

Изречението беше следното:

"Какво направи ти?"

Как се провеждаха сбирките ви, кои хора присъстваха на тях?: Първоначалната идея беше само ние тримата да се събирате и да решавате какво да правим. Да не се информирате кого обичувате и с кого поддържате връзки. Ние тримата трябваше да решаваме за необходимите действия и след това всеки да работи с различните хора.

в един курс с Едуард и Валентин, значи тримата, заедно с още 6 човека – "групата на Сашо", които не познавам, а и те не се познават помежду си, са разпространили 247 позива със съдържание относно събитията в Чехия, станали от 21 август насам.

След това се опитахме да направим комсомошки секретар, симпатизиращата ни Мария Тодорова, наместо човека, който знаехме, че е зависил от Държавна сигурност.

Все пак разбрахте ли дали някой е съобщавал в Държавна сигурност за вашите действия?: Нито един от хората, които ни подкрепиха, не е отишъл да предупреди Държавна сигурност. Но от разговорите ни се е разбрало и те ни пратиха доносник, който се оказа комшия на Едуард. И въпреки че бяхме решили на нашите сбирки да не се появяват чужди хора, Едуард доведе това момче. Най-вероятно за да се получи равенство при дискусиите ни, тъй като той имаше по-крайни виждания от мен и Валентин. Но момчето, наречено Божидар, бързо се разкри. Първо, че нивото му не беше нашето. Беше простоват войник и ни в каин, ни в ръкав ни предадожи по едно време да правим

саботаж. Ние, такар че бяхме по на двайсет години, знаехме как се третира саботажът, като ли да загине човек. Така ти стана ясно, че сме разкрити. Прекратихме дейността си. Аз престанах да уча и си поживях (доколкото позволяваше „социалистическата действителност“). Арестуваха ни и ни изключиха от университета. След това ни съдиха, но явно тезата за саботаж отпадна.”

Какво се случи после?: *Затвориха ни в Централния затвор. Държаха те дълго време в единична килия. След това те настаняха при двамата души, които бяха хванати на границата при бягство. Явно разчитаха да се разприказвам, след като толкова време бях сам. Но за да си добър доносник, трябва да си и малко артистичен. Досетих се за тяхната задача и не разказах нищо. ДС имаше сведения за свързана с мен група хора, но казах, че всичко съм изтискала. Отвървах няколко човека. След като си излежах присъдата, те изселиха, за „да не направим нова бея”. Бях пратен в свищовско село за три години. След това се върнах в София и до 1989 г. бях заобиколен с хора, които трябва да дават сведения за мен: къде ходя, какво ям, с кого другарувам – и политически, и интимно. Всички такива важно-маловажни подробности.*

Чувствахте ли се изолирани в България?: *Не сте се чувствали по-изолирани отколкото сега. Хората и сега не са напълно наясно с политическите си нужди. Имаше много аюде, които не се интересуваха, а и много, които се бояха, и то с право. Беше си страшно. И днес българският „политически елит” се прави на чул – недочул. Например, когато Вацлав Хавел беше в България, Желязо му предаде някакви документи за Чехословакия. А в тях ние не съществувахме. И въпреки всичко това аято бях поканен в Прага заедно с подкрепилите чешките идеи дисиденти от Източния блок. Прие ни президентът Вацлав Клаус. И пак, когато той беше тук, г. Първанов не се сети и „не обгледа обстоятелствата”,*

че все пак е дипломатично да ти прати покана за тържествения прием в негова чест. А на други много „искате“ да не се делим и да не си спотпяме.

След толкова години как оценявате и осмисляте днес действията си?: *Всеки човек има заложена някаква генетична психика и някакъв придобит менталитет. Може би ако бях стоял мирно, щях сега да съм преподавател някъде. Нямаше да преживея такива неприятни моменти. Но от друга страна, тежките моменти те научават на много повече. Така че не съжалявам за нищо. Ние свършихме добро дело. Най-малкото извихме лицето на България, което беше и оценено от чехите. Бях приятно изненадан, когато получих поканата от чешкия министър-председател Мирек Топопанек и президента Вацлав Клаус, да присъствам на отбелязването на 40-годишнината от инвазията през 1968 г. Беше ми изразена благодарността на това и предишното поколение. И въпреки че на няколко пъти обясних, че не съм го направил точно заради чехите, а за хората от цяла Източна Европа, те останаха благодарни. Беше организирана изложба за източноевропейската подкрепа под надслов „За нашата и за вашата свобода“. Всяка страна имаше свое табло. На нашето бяха показани фотоси от София отпреди 40 години, снимките на нас тримата и Георги Заркин, който от затвора пише писмо на Живков да престане с групистите си. Скоро Заркин е претеснен в Пазарджишкия затвор, където е убит по жесток начин.*

В Чехия се чувстваше справедливата гордост на хора, които не са се страхували. И това, което тогава техните бащи са започнали, сега е постигнато в действителност. Запазените белези от огъня на советските танкове по сградата на Народния музей на Вацлавския площад са само необратим спомен.

Това е историята на един човешки избор, тясно преплетен с едно от значимите и знаменателни събития от историята на Източна Европа след Втората световна

война – „Прахката пролет“. От нея може да се усети силата, която е необходима, за да направи човек избор и да понесе последиците от него. И до днес контактът с Александър Димитров предизвиква у другия воля и желание да отстоява своите права и идеи.

Чешкият министър-председател Мирек Тополанек и носителите на медала „Карел Крамарж“, Прага, 21.08.2008. От ляво на дясно: Александър Димитров, Павел Литвинов (Русия), Франциска Гросер (Германия), Агнеш Хелер (Унгария), Мирек Тополанек, Тереза Ордиловска (Полша) и Бернд Айзенфелд (Германия)

Стихове от Димитър Стефанов в превод на Людмила Кроужилова

НА ПРАГА НА БЪДЕЩЕТО

На Люботир Феагек

На срещата на върха
в луксозния морски курорт
пристигнаха осем държавни глави.
Пазеха ги дор двайсет хиляди
полицаи, явни и тайни,
пиле не можеше да прехвъркне
под хеликоптери и край бойни кораби.
На дневен ред бяха важни
сегашни и бъдещи интереси.
Какво могат тези държавни мъже
да ми кажат за оня
прекрасен утрешен свят?!
Зная единствено, че ще е много
по-неочакван и по-достоеен,
по-различен
и по-безславен
за държавната суета.
Иска ми се и на мене тогава
на срещата на годината
да дойдат дор двайсет хиляди
известни и неизвестни поети,
всеки с един съдбовен образ,
а редът да се поддържа само
от осем редови полицаи,
за които един репортер е научил,
че пишат стихове. Тайно.

2001

NA PRAHU BUDOUCNOSTI

ubomíru Feldekovi

Na schůzku na nejvyšší úrovni
 přijelo do luxusních lázní k moři
 osm státních hlav.
 Střežilo je asi dvacet tisíc
 policistů, civilních i tajných,
 že by neproklouzla ani myš
 pod helikoptéry a kolem pancéřových lodí.
 Na pořadu dne byly důležité,
 současné i do budoucna sahající plány.
 Co mi mohou říci tito státníci
 o onom
 překrásném světě zítřka?!
 Vím jen, že bude
 neočekávanější a důstojnější,
 jiný
 a neslavnější
 pro státní marnivost..
 Jak rád bych viděl na tehdejší
 schůzce roku
 až dvacet tisíc
 neznámých i známých básníků,
 každého s jedním osudovým obrazem,
 a nad pořádkem by tam bdělo
 jen osm obyčejných policistů,
 o nichž se jeden z novinářů dověděl,
 že píše verše. Tajně.

ТРАКИЙСКА КРЕПОСТ

Щом тази новооткрита
тракийска крепост,
изсечена сред скалите
на българските днешни земи,
с дванайсет метра високи зидове,
цели две хилядолетия
е била захвърлена
встрани от всички събития
на живота и на смъртта,
тъмно забравена,
безнадежно запустяла,
задавена от пръстта
и душена от корените,
терзана от иманярите
и гложана от вековете -
какво ще остане тогава
от твоите днешни стихове,
които са толкова крехки
и нямат
каменно изражение?

2000

THRÁCKÁ PEVNOST

Když tahle nově objevená
thrácká pevnost,
ve skalách vytesaná
tam, kde jsou dnešní bulharské země,
s dvanáctimetrovými zdmi,
celá dvě tisíciletí
držána byla
stranou všech událostí
života i smrti,
v zapomnění,
beznadějně zpustlá,
zahlcená hlínou,
škrcená kořeny,
mučená zlatokopy,
na pospas daná zubu času –
co tedy zbude
z mých dnešních veršů,
jež jsou tak křehké
a netváří se
kamenně?

ЮЖНА ЧЕХИЯ

Дете рисува равнина,
но се криви пастелната боичка.
Рибарник, птичи угари, горичка,
небесни езерни гъна.

И все по-близо ето на
градче старинно. Кулата самичка
рисунката забожда със карфичка
за синята далечина.

Изобиколил на пръсти рисувача,
по калдъръм средновековен крача,
в кръчмето първо хлътвам без подкана.

До печената риба – потна кана.
Преди да падне – ноемврийски – зрача,
изстисквам слънцето върху шарана.

1978

JIŽNÍ ČECHY

Dítě tu kreslí rovinu,
jenomže pastelka si svoji vede.
Rybničky kreslí, hájky, brázdy hnědé,
modravou vodní hladinu.

Do obrázku též zvědavě
nahlíží starobylé město. Jistá
štíhlá věž kresbu přišpendlit se chystá
jak špendlík k modré dálavě.

Po špičkách kolem kreslíře teď kráčím,
po středověké dlažbě kroky stáčím
k hospůdce – bez váhání do ní mířím.

Zrosený džbáněk, ryba ještě škvíří.
Předtím, než soumrak do oken se vtlačí,
zakapu sluncem kapra na talíři.

ЗАЩО СНЕГЪТ?

Не защото от света ни откъсна,
не защото е непочистен,
не защото вали втори ден,
а защото е по твоите мигли.
Не защото чесне клоните,
не защото пътеката е изтрил,
а защото има пъртина,
а защото гората е скрежно дълбока.
Не защото краката ти вече са мокри,
а защото стъпките ти са песенни.
Не защото снежът се сипе,
не защото виелица тежко поляга,
а защото откосите са снежни.
Не защото снежът е студен,
а защото дъхът ти топли ръцете.
Не защото косите ти са побелели,
а защото погледът ти е детски.
Не защото снежът зрачава деня
не защото всичко е черно-бяло,
а защото мракът е станал по-светъл.
Не защото снежът е сняг,
а защото е повторим,
а защото е множествен,
а защото е от снежинки,
а защото белите,
а защото негови семена,
а защото засяват гушите ни.

2000

A PROČ SNÍH?

Ne proto, že nás odděluje od světa,
 ne proto, že je neodklizený,
 ne proto, že se sype druhý den,
 jen proto, že je na tvých řasách.
 Ne proto, že už sklání větroví,
 ne proto, že nám zavál cestu,
 jen proto, že jím vede prošlapaná stezka
 a proto, že jsou lesy ojíněně hluboké.
 Ne proto, že máš mokré nohy,
 jen proto, že tvé kroky znějí jako píseň .
 Ne proto, že se sype sníh,
 ne proto, že se vánice tak ztěžka klade na zem,
 jen proto, že jsou sněžné její salvy.
 Ne proto, že sníh studí,
 jen proto, že si dechem hřeješ ruce...
 Ne proto, že ti vlasy zbělely,
 jen proto, že máš dětský pohled.
 Ne proto, že se snáší sněžný soumrak,
 ne proto, že je všechno černobílé,
 jen proto, že tma zesvětlala.
 Ne proto, že ten sníh je sníh,
 jen proto, že se opakuje,
 jen proto, že je množný,
 jen proto, že se skládá ze sněhových vloček,
 jen proto, že ta bílá,
 jen proto, že ta jeho semena,
 jen proto, že nám osévají duše.

НЕЗНАЧИТЕЛНОСТ

На жена ти

Новините:
Разрушителни земетресения
и почти същите атенстати;
престижни политически разходки
и престъпна организираност;
черна дупка във вселената
и кърпене на бюджета;
звезда, заболяла от СПИН;
вчерашни шоупрограми
и други шумотевици...
Още от ранната утрин
за всички по нещо страхотно,
остаряло за час.

Радиото говори,
а отвън шуми есента
с награден фонд от шест милиона
златни листа.

Никой няма и да узнае,
че същата тази сутрин,
когато с тебе си пием чая,
слагам ръка върху ръката ти,
застаряваща като моята
и само те питам:
- По-добре ли си днес?

1995

BEZVÝZNAMNOST

Své ženě

Zprávy:
 Ničivá zemětřesení
 a téměř stejné atentáty;
 prestižní politické procházky,
 zločinná organizovanost;
 pak černá díra ve vesmíru
 a zflikovaný rozpočet;
 hvězda, která chytlá AIDS;
 včerejší showprogramy
 a jiná šoumařina...
 Už od časného rána
 je tu pro každého něco úžasného,
 co za hodinu vyčichne.

Rádio mluví
 a venku podzim šustí
 prémie – šesti milióny
 zlatých listů.

Koho by napadlo,
 že téhož rána,
 když spolu pijeme svůj ranní čaj,
 pokládám ruku na tvou ruku,
 jež stárne stejně jako má,
 a ptám se:
 Je ti dnes lépe?

СОНЕТ ЗА СЪЛЗИТЕ

На Радка

От всяка болка и да не заплачеш,
в очите ти съза ще заблестни.
Ти, най-голяма болка си ми ти,
защото ти за мене нещо значиш.

И са дълбоки тези съзи твои,
от корен на усмивка и цветя,
за тебе плач е даже радостта.
Отдавна аз не знам съза какво е.

О твоята страна опирам буза
за да усетиш и сега съюза
между гушите - нежна и корава.

Тъй както никога до днес сме слени:
съза от тебе и съза от мене,
и тя защо ли тука ме издава.

2002

SONET O SLZÁCH

Radce

Přestože bolest nezkříví tvou tvář,
v tvých očích slza se hned zatřpytí.
Největší bolestí jsi pro mě ty,
protože pro mne něco znamenáš.

Tvé slzy z hlubin vyvěrají snad,
kde kořen úsměvu a květin tkví,
pro tebe i ten pláč je radostí.
Dávno už nevím, co je zaplakat.

Má skráň se zlehka dotýká tvé tváře,
abys i dneska pocítila svazek,
jenž duši ztvrdlou s něžnou spojuje.

Splýváme, jak jsme dosud nesplynuli –
tvá slza se k mé hořké slze skulí...
Proč jen mě tahle slza zrazuje?

ЗАДУШНИЦА

Над пресния гроб стоеше жена
и движеше устни без думи.
В пръстта догаряше свещ,
в небето – есенно слънце.
Ето, казах си, може би
тъй някак с мъртвите се говори.
Само отвъдното вече има слух
за мъката на човека.

2000

DUŠIČKY

Nad právě zahrnutým hrobem stála žena,
nehlasně něco šeptala.

V hlíně tam zhasínala svíce
a na obloze – slunce podzimní.

Hle, řekl jsem si, takhle nějak
mluví se s mrtvými.

Už jenom záhrobí má sluch
pro lidskou trýzeň.

ПРОМЯНАТА

Като зная какви
зловещи хора станаха кротки -
всяка злина неизменна гнес
ми се струва по-приемлива.
Бяхме се примирили,
нека си го признаем,
те да бъдат зловещи
до края на своята власт
и на нашия кратък живот.

Но потърпвам какви
кротки хора,
дето послушно носят гърва
за кладата,
съдят зловещо сега Галилей,
че не бил изгорен на нея
като Джордано Бруно.

И в относителното пространство
на преходния живот
моят лъч на надеждата
е една крива усмивка.

1995

METAMORFÓZA

Když vím, jací
zlověstní lidé zkrotli –
každé neměnné zlo mi dnes
připadá přijatelnější.
Smířili jsme se,
ruku na srdce,
s tím, že budou zlověstní
do konce své moci
a našeho krátkého života.

Lekám se, jací
krotcí lidé,
již bez reptání nosí dříví
na hranici,
zlověstně nyní odsuzují Galilea,
že na ní nebyl upálen
jak Giordano Bruno

A v relativním prostoru
pomíjivého života
je mým paprskem naděje
pokřivený úsměv.

БЕЗСЪНИЕ

Преди петлите старецът се буди.
Лежи и гледа тъмните прозорци.
И сам се обвинява: Слаб си... Горд си...
На тая възраст... С толкова заблуди...

Но той, преди петелът да пропее
от нищо няма да се отрече:
от обичта, от нежното цветче,
от справедливостта... а тя къде е?

Какво ли старостта да утеши?
Прераждане ли? Или възкресение?
Безсмъртие на праведни души?

Стъклата розовеят, а това е
едничкото за тая нощ знамение:
ще трябва розите да прекопае.

1999

NESPAVOST

Je před kuropěním a stařec bdí.
Nevstává, vidí: ještě nesvítá.
Slabý jsi, hrdý..... sám si vyčítá.
V tvém věku... A ty věčné omyly...

Stařec však, dřív, než kohout zazpívá,
nic svého slovem, slůvkem nezapře:
nezapře lásku, ani polní květ,
či spravedlnost..... Kde se ukryvá?

Může snad stáří něco utěšit?
Snad převtělení? Nebo zmrtvýchvstání?
Či to, že duše bude věčně žít?

Za okny svítá, načase je vstát.
Růžoví odlesk na sklech. Bez meškání
vstaň!, velí. Musíš růže okopat.

СЕЛСКАТА КЪЩА НА ПОЕТА

По-сладостна е всяка моя грижа
от ябълката, паднала в тревата.
Прозорче с лист изписан ще закнижа,
през думите да влиза светлината.

Вода от кладенеца ще извадя
и ще заровя рози двайсетина.
Откъсва от небето листопада
и най-последната си шумка синя.

Ноември подир мен по двора клинка
и тука няма зимата да пусне.
Навърта се отвън една снежинка
и се превърта, да я хвана с устни.

И тъй в устата с моя вкус небесен
без малко аз да се превърна в песен.

1979

BÁSNÍKŮV VENKOVSKÝ DŮM

Každická starost sladší připadá mu
než jablko, jež ve trávě se schová.
Popsaný papír místo skla je v rámu –
jen ať sem světlo vchází skrze slova.

Ze studny musí vodu navážiti,
zahrnout hlínou růže, už to zebe.
V barevném víru listí chladně svítí
poslední čistě modrá snítka nebe.

Listopad belhá se mu v patách; počká
si zima, sotva ji sem na dvůr pustí...
Před vrátky metá kotrmelce vločka
a pobízí ho: Nechytíš mě ústy?

Nebeská chuť než v ústech rozpustí se,
on sám se téměř proměňuje v píseň.

За няколко дни Пловдив се превърна в столица на славистиката и бохемистиката

Борислав Борисов

През 2008 година Филологическият факултет на Пловдивския университет „Паусий Хилендарски“ чества 30-годишнината на една от най-старите си и утвърдени с времето филологически специалности – Славянска филология. Поводът беше отбелязан подобаващо с няколко събития – П-ра национална среща на бохемистите в България, Международна славистична конференция под надслова „Интеркултурният диалог – традиции и перспективи“ и Бал на бохемистите.

На 25 и 26 ноември 2008 г. Катедрата по славянска филология при Пловдивския университет и Чешкият център в София организираха Втората национална среща на бохемистите в България и със студентската научна конференция на практика стартира и самото честване. На събитието присъстваха гости от Чехия, Софийския университет „Св. Климент Охридски“ и Югозападния университет „Неофит Рилски“. Конференцията беше открита от заместник-декана на Филологическия факултет доц. д-р Жоржета Чолакова, която сподели надеждата си това събитие да се превърне в традиция. Наред с това тя изказа задоволство и от близките отношения между трите университета, изразяващи се в редица съвместни инициативи. Лекция изнесе проф. Хана Гладкова от Карловия университет, Прага, която изрази своите адмирации към подобен тип мероприятия и възхищението си от сплотеността на бохемистичната общност в България. Студентската конференция се

проведе в рамките на два дни в две секции: езиковедска секция с председател гл. ас. Михаела Кузмова и литературоведска – с председател гл. ас. Ани Бурова. В рамките на конференцията бяха представени и някои нови бохемистични издания, които предизвикаха голям интерес. Второто голямо събитие беше Международната славистична конференция, състояла се на 27 и 28 ноември 2008 г., и беше уважено не само от български участници (ПУ „Паусий Хилендарски”, СУ „Св. Климент Охридски”, ЮЗУ „Неофит Рилски”, Института за български език, Института по литература, Института по фолклор при БАН, ШУ „Епископ Константин Преславски”, ВТУ „Св. св. Кирил и Методий”, РУ „Ангел Кънчев”, Нов български университет), но и от представители на университети и научни институции от Чехия (Карлов университет, Масариков университет, Остравски университет), Полша (Познански университет, Гдански университет, Торунски университет, Варшавски университет, Техничко-хуманитарна академия в Биелско Бяла, Шльонски университет), Литва (Университет във Вилнюс), Турция (Университет в Анкара), Словакия (Братиславски университет), Белгия (Университет в Гент), Гърция (Тракийски университет), Румъния (Университет в Букурещ, Унгария (университетите в Сегед и Будапеща), Русия (Смоленски държавен университет, Волгоградски държавен педагогически университет) и дори Корея (Университет „Ханкюк” в Сеул). Темата на конференцията **„Интеркултурният диалог – традиции и перспективи”** бе представена с доклади на високо научно ниво, което от своя страна говори за едни добре пазени славистични традиции и за добри перспективи на Славянската филология. Докладите на отделните участници бяха представени в четири секции: *Диалогът между езиките, Славянски езичи, Интертекстуални и контрапозитивистични аспекти на междулитературните отношения и Мултикултурният диалог*

и проблемът за идентичността. Международната славистична конференция завърши с екскурзия до Казанлък и Долината на тракийските царе.

Балът на бохемистите беше третото събитие от честването на 30-годишния юбилей. На 13 декември 2008 г. се състоя срещата на випуските, която събра бивши и настоящи студенти с техните преподаватели. Гости на вечерта бяха доц. Янко Бъчваров – учителят на всички поколения бохемисти в Пловдивския университет, доц. г-р Маргарита Младенова, ст. ас г-р Цветанка Аврамова от Софийския университет и ст. н. с. II степен г-р Владимир Пенчев от Института за фолклор при БАН, деканът на факултета доц. г-р Живко Иванов и двете му заместнички: доц. г-р Жоржета Чолакова и доц. г-р Петя Бъркалова. С едноминутно мълчание беше почетепа паметта на проф. д-р Светомир Иванчев, проф. д-р Иван Павлов, доц. г-р Величко Тодоров и ст. ас. Илка Девлетян, чиято професионална отдаденост и личностно присъствие създадоха основните духовни начала на бохемистичната общност в Пловдив. За празничната атмосфера на вечерта допринесе и още един повод – рожденият ден на доц. Бъчваров, който изправи всички отново на крака, но този път, за да запечат „Многая лета“. Сред приятелски разговори и весело настроение беше разиграна и томбола – всеки получи своя подарък като материализиран спомен за една вълнуваща среща. Всъщност любопитно е да се уточни защо събирането беше наречено Бал на бохемистите. Нямаше никаква помпозност, дълги рокли и черни фракове... Отново причината се оказа желанието да си припомним за доц. Тодоров, който през 1986 г. организира първия Бал на пловдивските бохемисти. Тогава обаче поводът е тъжен – закриването на специалността, която обаче само след няколко години е отново възстановена. Ето защо с особена радост бе ознаменувано не само нейното „възкресяване“, но и нейното успешно развитие.

Издания на Бохемия клуб 1993–2008

Светомирен гух. Книга за проф. Иванчев. Съст. Янко Бъчваров и Величко Тодоров. София, УИ „Св. Климент Охридски”, Изд. „Хемус” ООД, 1993. 190 с.

1994

№ 1 Ното bohemicus. 52 с.

Приложение Малка чешка библиотека (МЧБ): К. Я. Ербен. Няколко балади в превод на А. Звездинов, коментар от В. Пирова и няколко пародии от И. Сухи. 34 с.

№ 2 Ното bohemicus. 79 с.

Приложение МЧБ: Нови преводи на Карел Чапек, осъществени от Й. Трифонова и Ст. Бошнаков. Няколко чапеколожки наблюдения на В. Светославов. 93 с.

№ 3 Ното bohemicus. Български предобрази и образи, подобия и безподобия на Пражката пролет. 100 с.

Приложение МЧБ: Яворов на чешки. Людмила Кроужилова представя нови преводи на Яворовата лирика на чешки език. 71 с.

№ 4 Ното bohemicus. 104 с.

Приложение МЧБ: Нобеловата лекция на Я. Сайферт. Нови преводи от Ярослав Сайферт и Витезслав Незвал. Прев. Димитър Стефанов, Христина Балабанова, Маргарита Костадинова. 60 с.

1995

№ 1 Ното bohemicus. 76 с.

Приложение МЧБ: Из ювенилиите на Карел Чапек. Прев. Анжелина Пенчева. 76 с.

№ 2 Ното bohemicus. 79 с.

- Приложение МЧБ: Владислав Ванчура.** Капризно лято.
Прев. Васил Самоковлиев. 73 с.
- № 3 Ното bohemicus. 72 с.
- Приложение МЧБ: Вѣтъо Раковски.** Избрани преводи. 68 с.
- № 4 Ното bohemicus. 80 с.
- Приложение МЧБ: Карел Михал.** Страшила за дѣлник.
Прев. Радост Железарова. 96 с.
- Голяма чешка библиотека (ГЧБ): № 1 Величко Тодоров.**
Opera slavica или назад към Борис Йоцов. Научно
разклонение на „Хомо бохемикус“. 97 с.
- № 2 **Ненаситният ловец.** Сборник в чест на
70-годишнината от рождението на проф. Зденек
Урбан. Юбилейно разклонение на „Хомо бохемикус“.
Съст. Величко Тодоров. Рег. Янко Бъчваров. 176 с.
- № 3 **Чехи в България.** История и типология на една
цивилизаторска роля. Част първа. 182 с.
- № 4 **Милош Войта.** Крачка след крачка. Български спомени
на един чешки театрал. Мемоарно разклонение на
„Хомо бохемикус“. Прев. Весела Груева. Рег. Янко
Бъчваров. 108 с.

1996

- ГЧБ: № 1 Величко Тодоров.** Баї Швейк или залисване по
Чехия. Забавно разклонение на „Хомо бохемикус“. Рег.
Алберт Бенбасат. 112 с.
- № 2 **Мост.** Двадесет български поети на чешки език в
превод на Людмила Кроужилова. Антологично
разклонение на „Хомо бохемикус“. Рег. Янко Бъчваров.
128 с.
- № 3 **Чехи в България.** История и типология на една
цивилизаторска роля. Част втора. Комеморативно
разклонение на „Хомо бохемикус“. Съст. Величко
Тодоров. Рег. Янко Бъчваров. 192 с.
- № 4 **Янко Бъчваров.** Чешкият език в славянски контекст.
Научно разклонение на „Хомо Бохемикус“. Рег. проф.
Дина Станишева. 228 с.

Алманах Бохемия '96. 257 с.

Cimrman á la Bulgarie. Специално издание на Чешкия център и Бохемия клуб по повод първата годишнина на българското цимърманознание (съст. доц. Величко Тодоров)

Славянска библиотека: Величко Тодоров. И свой своя (не) позна. Етюди по славянска имагинистика. Част първа. 118 с.

1997

Величко Тодоров. И свой своя (не) позна... Етюди по славянска имагинистика. Част втора. Рег. Янко Бъчваров. 95 с.

Българска хашекуада. Статии за „Швейк“ и за разказите на Ярослав Хашек от Никола Георгиев, съст. Величко Тодоров. Рег. Янко Бъчваров. 115 с.

Владимир Кршванек. Тестаменти. Прев. от чешки Жоржета Чолакова. Рег. Величко Тодоров. 56 с.

Преди да станеш радост. Сборник в памет на Григор Ленков. Съст. Горяна Ленкова и Величко Тодоров. Рег. Цвета Ленкова и Галина Белинска. 236 с.

Алманах Бохемия '97. Cimrman jde na dra ku i v Bulharsku. 255 с.

1998

№ 1 Homo bohemicus. Bohemistica academica bulgarica. Съст. Йорданка Трифонова. София, Херон прес, 1989. 84 с.

Приложение МЧБ: Студентски преводи на Карел Чапек, Ладислав Клима, Милан Кундера, Иржи Ортен, Бохумил Храбал, осъществени от Елка Еленска, Петя Осенова, Николай Павлов, Александър Попов, Пламен Дойнов и Марина Караконова, Славея Димитрова. София, Херон прес, 1998. 63 с.

№ 2/3 Homo bohemicus. Bulharsko- eskэ eros. Съст. Анжелина Пенчева, Маргарита Младенова. 156 с.

Приложение МЧБ: Pavel Spasov. Hříšná láska Zacharije Zografa. Legenda o Alim Holinovi. Sofia, Heron press, 1998. 52 с.

№ 4 Ното bohemicus. 100 години чешко кино. Съст. Горяна Ленкова. 76 с.

Приложение МЧБ: Йозеф Шкворецки. Всички тези умни млади мъже и жени. Субективна история на чешкото кино (със съкращения). Прев. Деница Алексова, Бойка Добрева, Иво Миневски, Александър Попов. София, Херон прес, 1998. 70 с.

ГЧБ: № 1 Величко Тодоров. И свой своя (не) позна... Етюди по славянска имагинистика. Елке Менерт. Образни светове – световни образи. Кратък пътеводител в имагинистиката. 159 с.

№ 2 **Иван Павлов.** Литературни предизвикателства и славистични търсения. 166 с.

№ 3 **Чехи в България.** История и типология на една цивилизаторска роля. Част трета. 155 с.

Алманах Бохемия '98. Част първа, 160 с.; Част втора, 168 с.

Чешкият войвода от Цюрих. Специално издание на Бохемия клуб по случай българския прощъпулник на Ярослав Вейвода. Швейкнюз 1/1998. Издава Величко Тодоров и приятели с любезното съдействие на Чешкия център.

1999

№ 1/2 Ното bohemicus. Пловдив, бохемистика и силни усещания. Съст. Маргарита Младенова. 140 с.

Приложение МЧБ: Владислав Ванчура. Лъкът на кралица Доротка. Прев. Гинка Бакърджиева. 76 с.

№ 3/4 Ното bohemicus. Българо-чешка преводиада. Съст. Анжелина Пенчева. 143 с.

Приложение МЧБ: Витезслав Незвал. Манон Леско. Прев. Антоанета Попова. 129 с.

- ГЧБ: № 1 Emilija Makedonska.** Jména činitelská a konatelská (J. Jungmann a N. Gerov). Sofia, Heron press, 1999. 102 s.
- № 2 Горяна Ленкова.** В семантичното пространство на основните морални понятия. София, Херон прес, 1999. 109 с.

2000

- № 1 Ното bohemicus.** Musica bohemica. Съст. Марина Караконова. 75 с.
- № 2/3 Ното bohemicus.** Множащият се смисъл. Съст. Ани Бурова. 172 с.
- № 4 Ното bohemicus.** (Чешки) театър, любов моя. Съст. Радост Железарова. 72 с.
- МЧБ: Ладислав Клима.** Страданията на княз Щерненхох. Прев. Петя Осенова. 117 с.
- Михал Вивек.** Хрумвания на добронамерения читател. Прев. Ани Бурова. 66 с.
- ГЧБ: № 1 Бойка Добрева.** Чехите за себе си и другите. София, Херон прес, 2000. 119 с.
- № 2 Владимир Пенчев.** Паралакс в огледалото или за мигрантските общности в чуждоетнична среда. София, Херон прес, 2000. 117 с.

2001

- № 1/2 Ното bohemicus.** Чешкият Ното bulgaricus. Съст. Йорданка Трифонова. 94 с.
- № 3 Ното bohemicus.** Неизтощимият. Книга за Величко Тодоров. Съст. Владимир Пенчев. 65 с.
- № 4 Чехия – поглед отдалеч.** Съст. Александър Попов. 66 с.
- МЧБ: Карел и Йозеф Чапек.** Из живота на насекомите. Комедия в три действия, пролог и епilog. Прев. Светомир и Ясен Иванчеви. 97 с.
- Иржи Крацохвил.** Любов моя, Постмодерна. Прев. Анжелина Пенчева. 137 с.
- ГЧБ: Александър Попов.** Чешкият интелектуалец през 90-те години на XX век: изкушения и неволи. 94 с.

2002

- № 1/2 Ното bohemicus. Бохемистиката по света. Състав.
Татяна Йорганова и Маргарита Младенова. 84 с.
- № 3 Ното bohemicus. Влаһор ејеме k životnпntи jubileu –
Янко Бъчваров на 60 години. Съст. Емилия
Македонска. 69 с.
- № 4 Ното bohemicus. За хората и речниците. Съст.
Михаела Кузмова. 74 с.
- МЧБ:** **Карел Михал.** Чест и слава. Прев. Рагост Железарова.
Рег. М. Младенова. София, Херон прес, 2002. 147 с.
- Иван Клима.** Влюбени за едн ден. Прев. Елена
Семерджиева. Рег. А. Пенчева, Вл. Пенчев, М.
Младенова. София, Херон прес, 2002. 205 с.
- Якуб Демъл.** Мириам. Моите приятели. Превод Златина
Йержабкова, Йорганка Трифонова. София, Херон прес,
2002. 156 с.
- ГЧБ:** **Анжелина Пенчева.** Мост между вселени. Баладите на
Карел Яромир Ербен. София, Херон прес, 2002. 153 с.

2003

- № 1/2 Ното bohemicus. Чешкото кино – пространство на
срещи и разлъки. Съставители Славея Димитрова и
Ярослав Блажейовски. 103 с.
- № 3 Ното bohemicus. 10 години Бохемия клуб. Съст.
Маргарита Младенова. 63 с.
- №4 Ното bohemicus. Взаимност, литература, история.
Съст. Маргарита Младенова. 69 с.
- МЧБ:** **Карел Яромир Ербен.** Китка народни предания.
Прев. Атанас Звездинов. Двуетично издание. София,
Херон прес, 2003. 164 с.
- Юлиус Зейер.** Легенди за любовта. Прев. Гинка
Бакърджиева. София, Херон прес, 2003. 155 с.
- Tzvetan Marangozov.** Нoубa, neboli оpак оpакy. Sofia, Heron
press, 2003. 83 с.

ГЧБ: Цветанка Аврамова. Словообразователни тенденции при съществителните имена в българския и чешкия език в края на ХХ век. София, Херон прес, 2003. 340 с.

2004

№ 1 Ното bohemicus. Пражката школа – генеалогия, самопознание, полемики. Съст. Добромир Григоров. 108 с.

№ 2 Ното bohemicus. Политика: „неудобни“ и „деликатни“ теми. Съст. Маргарита Младенова. 61 с.

№ 3/4 Ното bohemicus. Bohemistica juvenalia literaria. Съст. Ани Бурова. 88 с.

МЧБ: Карел Хинек Маха. Май. Прев. Атанас Звездинов. Двуетично изд. София, Херон прес, 2004. 114 с.

Едуард Бас. Ние от цирка. Разкази от една нощ. Прев. Петя Бъчварова под ред. на Йорданка Трифонова. София, Херон прес, 2004. 189 с.

2005

№ 1/2 Ното bohemicus. Литературната история и нейните конкретизации. Съст. Добромир Григоров. 130 с.

№ 3/4 Ното bohemicus. Bohemistica linguistica juvenalia. Съст. Маргарита Младенова. 147 с.

МЧБ: Силвие Рихтерова. Повторно сбогуване. Прев. Маргарита Младенова. София, Херон прес, 2005. 144 с.

2006

№ 1 Ното bohemicus. Англоезичната бохемистика. Съст. Десислава Драгнева. София, Стигмати, 2006. 94 с.

№ 2/3 Ното bohemicus. Чешкото възраждане – прочити и почерци. Съст. Славя Димитрова, Михаела Кузмова, Владимир Пенчев. 215 с.

№ 4 Ното bohemicus. Спорт, спорт, спорт... Съст.
Михаела Кузмова. 111 с.

ГЧБ: Владимир Сис и България. Сборник статии от националната научна конференция „Владимир Сис и България”. София, Стигмати, 2006. 376 с.

Милкана Калайджиева. Българско-чешки и Чешко-български ботанически речник. Консултант проф. гбн. Иван Куряков. София, Херон прес, 2006. 76+82 с.

МЧБ: Владимир Парал. Панаир на съгнатите желания. Интимна вихрушка. Прев. Васил Самоковлиев. Рег. Соня Каникова. София, Херон прес, 2006. 249 с.

2007

№ 1 Ното bohemicus. Обратно към Европа. Съст. Искра Баева. 121 с.

№ 2/3 Ното bohemicus. Театрален момент. Малките театри през 60-те години на XX век. Съст. Весела Груева. 195 с.

№ 4 Ното bohemicus. Харта '77. Съст. Маргарита Костадинова, Ани Бурова. 103 с.

МЧБ: Рихард Вайнер. Апатичният зрител. Ранни разкази. Превод от чешки Зорница Хаджидимитрова. Рег. Йорданка Трифонова. София, Стигмати, 2007. 252 с.

ГЧБ: По пътя към познанието. Юбилеен сборник с текстове, посветени на *Владимир Пенчев*, председател на Бохемия клуб. Съст. Снежана Йовева-Димитрова, Ленка Майхракова. София, Стигмати, 2007

2008

№ 1 Ното bohemicus. Девет под четиридесет. Съст. Марцел Черни. 130 с.

№ 2/3 Ното bohemicus. Човекът и неговите светове. Увод в съвременната чешка философия. Съст. Маргарита Симеонова. 143 с.

№ 4 Homo bohemicus. Съст. Андреа Ферарио, Ани Бурова.
112 с.

ГЧБ: Антология на събъването. Млади чешки поети в превод на млади български преводачи. Голяма чешка библиотека. София, Стигмати, 2008. 79 с.

Маргарита Костадинова. Опозицията свой/чужд в чешкия и българския език. София, Стигмати, 2008. 119 с.

МЧБ: Иржи Кратохвил. Лейди Карнавал. Прев. Луиза Бусерска. Рег. Маргарита Младенова. София, Стигмати, 2008. 215 с.

Витезслав Незвал. Като две капки вода. Прев. Евелина Йоцова. Рег. Маргарита Младенова. София, Херон - прес, 2008. 208 с.

Съставител: Маргарита Младенова

НОМО ВОНЕМИС

4/2008

Съставители на броя:

Михаела Кузмова, Андреа Ферарио

Редактори на броя:

Ани Бурова и Славея Димитрова

Художник на корицата:

Красимир Апостолов

Печат:

Верен

Бохемия клуб

Издателство

Стигмату